

İSLAM - OSMANLI HUKUKUNDA VAKFA MÜDAHALE KAVRAMI¹

*The Concept Of Intervention in
Waqf in Islamic-Ottoman Law*

*Arş. Gör. Esmâ Nur TOPCU**

ÖZET

Önceki hukukumuzda vakıf, diğer tüm müesseselerden farklı olarak ebediyete kadar işlemesi amacıyla binaen dizayn edilmiş bir kurumdur. Bu nedenle, mülkiyeti yaratıcıya nispet edilerek menfaati kamuya tahsis edilen bu kurumun her bir unsuruna, başka hiçbir hukuki özneye tanınmamış bir dokunulmazlık zırhı biçilmiştir. Vakfın varlığının ve işleyişinin ebedi kılınması, ancak onun hukuki veya maddi varlığına yönelen her nev’iden müdahalenin bertaraf edilmesiyle mümkün olabilir. Ancak önceki hukukumuzda vakıf kurumu, hayatın her noktasına tesir etmiş en önemli içtimai müessese olarak, daima müdahalelerin hedefinde olmuştur. Öte yandan Osmanlı hukuk pratiğinde ziyadesiyle geniş bir yer işgal eden vakfa müdahale kavramı, teorik düzlemde

¹ Bu eser yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Türk Hukuk Tarihi ABD., e-posta: esmanur.topcu@ogu.edu.tr, ORCID: [0000-0001-5177-4666](https://orcid.org/0000-0001-5177-4666).

Makale Geliş Tarihi: 30.07.2024

Makale Kabul Tarihi: 14.09.2024

⇒ **Atıf Şekli:** Esmâ Nur Topçu “İslam - Osmanlı Hukukunda Vakfa Müdahale Kavramı”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19/2 (2024): 833-883.

⇒ Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

yeterince incelenmemiştir. Bu çalışmanın iki temel hedefi bulunmaktadır: i) Vakfa müdahale fiilinin İslam hukuku kapsamında kavramsal çerçevesini ve unsurlarını tayin edebilmek için fıkıh literatürünü ve fetva mecmualarını inceleyerek hukuki bir analiz yapmak, ii) Pratikteki görünüm şekillerini ortaya koyabilmek için vakfa müdahale fiillerini ahkâm-ı şikâyet defterleri, mühimme defterleri ve şer'iyye sicillerindeki kayıtlar üzerinden örneklendirmek.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Vakfa Müdahale, Haksız Müdahale, Osmanlı Vakıfları, Vakıf Hukuku

EXTENDED ARSTRACT

Waqf is the most important of the legal institutions that influenced the social life of the Ottoman period. During this period, waqfs undertook and successfully performed many public services that are today performed by the state. The charitable waqfs did not stop there and performed very important functions in terms of preventing class conflicts and injustice in the distribution of wealth, as well as establishing social solidarity. However, there is something that distinguishes waqfs in Islamic law from similar institutions in other systems: Its eternal establishment. In fact, it is essential that the establishment of a waqf is not subject to any condition or time limit, otherwise the waqf is not established. There is only one way for such an institution to function in perpetuity: to protect it from all interventions. However, waqfs have been the target of interventions in every period as an institution that manages a small or large amount of material assets and allows many people to benefit in different ways due to its nature. The aim of this study is to make a legal analysis of the acts of intervention in waqf and to examine their practical appearances by exemplifying them.

When fiqh literature, fatwa journals and muhimme and verdicts-complaint registers are analyzed, it has been determined that the intervention in the waqf, as a tort, consists of three elements: illegality, intent and act. Illegality element, on the other hand, has three norm sources within the framework of waqf law. The first one is the sharia provisions as the general cause of illegality in Islamic law. In this context, the

acts that need to be mentioned separately are the acts that are illegal only due to the violation of sharia provisions without the need for other reasons of illegality. This includes, first of all, acts that themselves constitute an offence. Such as stealing waqf property, usurping waqf property, and destroying waqf property. It also includes acts that are normally legitimate but become illegitimate when they are done with waqf property, such as selling waqf property, inheriting waqf property and cancelling the waqf. The second source of illegality that has the force of a norm is the waqfiyyah (waqf deed). The conditions of the founder of the waqf are absolutely binding, unless they are contrary to the sharia provisions. Many details such as who will benefit from the waqf and how, who will be the personnel of the waqf, and how the property of the waqf will be managed are determined in the waqfiyyah. Therefore, all acts carried out in violation of these conditions should be considered as intervention in the waqf. In the sources we have analyzed, we have come across another norm of waqf law that is not permitted to be changed or interfered with: "amel-i kadim" as the third ground of illegality. Amel-i kadim is the reflection of the concept of customary practice (teamül) in the law of waqf. In cases where the conditions of the waqf are not known, even the judge or the mutawalli (trustee) cannot intervene in this practice, which has become a rule after a long period of practice.

The second element of the act of intervention in the waqf is intent, which consists of knowingly and willingly performing an act of interference that is illegal. As seen in the case examples, in order for legal accountability to arise, intention is required only for the act itself, not for the result of the act. And the third element of intervention in the waqf is the act. And in order for the element of the act to be deemed completed, it is not required that the result of the damage occurs. On the other hand, although the main form of the act of intervention in the waqf is by executive action, it is seen that it can also be committed by negligent action by persons who have the responsibility of 'guarantor'.

In this study, the structural elements of the waqf institution that may be subject to intervention are determined as the assets of the waqf, the officers of the waqf and the functioning/operating principles of the waqf. In the next step, the interventions against the assets of

the waqf were also categorized according to the components of the assets, so that the identity of the interventions in this category with the standard types of crimes and torts could be revealed. In order to better analyze the interventions they are subjected to, the elements of the assets are also divided into three categories: the “ayn” (tangible entity) of the waqf property, the benefits of the waqf property and the income of the waqf property. The interventions against the ayn of the assets consist of legal transactions regarding the transfer of the ownership of the waqf property, as well as acts of property damage. The acts directed against the benefit of waqf property are mostly of the usurpation type and there are many examples of them in the verdict-complaint registers. In the case of interventions in the income of waqf property, the variety of types of acts increases: extortion, pressure to confiscate, bribery, betrayal of the waqf are examples of such acts. It was also possible to intervene indirectly in the income of the waqf. In fact, and especially in the 18th century Jerusalem waqfs, the majority of those who intervened in waqfs in this way were members of the “ehl-i örf”, in other words, those authorized by the state.

One of the most interesting findings of this study is that most of the interventions in the waqf took place as interventions against the officers of the waqf. This suggests that people see holding waqf positions as a safer and more respectable way to manage the waqf's financial resources, or at least to benefit from its facilities on a regular basis, as more attractive than holding any property, benefit or income of the waqf.

In summary, waqf is one of the most well-protected legal institutions in Islamic law. On the other hand, this institution, which penetrates social and economic life to such an extent, is also one of the most subject to intervention. The most common concept we encounter in the sections on waqfs in both fatwa journals and verdict-complaint registers, is the concept of intervention. The sanction for this tort is very clear: the intervention is immediately stopped, the perpetrator is obliged to compensate for any damage, and if necessary, is expelled from the waqf through various means.

Key Words: Waqf, Ottoman waqfs, Intervention in the waqf, Waqf law, torts against waqfs.

GİRİŞ

Vakıf, Osmanlı dönemi toplumsal hayatına tesir eden hukuki müesseselerin en önemlisidir. Günümüzde devlet kurumları tarafından yerine getirilen birçok kamusal görevi üstlenen vakıflar, sınıf çatışmalarını ve servet dağılımındaki adaletsizliği önlemek, bununla beraber sosyal dayanışmayı tesis etmek bakımından çok mühim fonksiyonlar icra etmişlerdir. İslam hukukunda vakıflar, bu fonksiyonlarını ebediyen icra etmeleri üzerine kurgulanmış ve bu özellikleri ile karakter bulmuş kurumlardır. Öyle ki, vakfın geçerli olarak kurulabilmesi için herhangi bir koşul veya zamanla kayıtlanmamış olması şarttır. Dolayısıyla her vakıf kurucusu, vakfının ebediyen varlığını sürdürmesini ummakta; bunun için de ilk olarak vakfının daima ve kendi çizdiği çerçevede işlemesi arzusuyla detaylı bir senet hazırlamaktadır. Vakfiye adı verilen bu senetlerde, günlük hayatta ve olağanüstü durumlarda karşılaşılabilecek ihtimaller değerlendirilerek vakıf işlerinin aksamadan ve vakfın menfaatine uygun şekilde işlemesi temin edilmiş olmaktadır. Vakıf kurucuları genelde bununla yetinmemekte; kendi vefatlarından sonra da vakfın sürekliliğini sağlamak ve her türlü müdahaleden muhafaza etmek için vakfiyelerinin son kısmında insanların vicdanlarına seslenerek vakfını değiştirmeye veya zarara uğratmaya yeltenecek kimselere ağır beddualar yöneltmektedirler.

İslam-Osmanlı hukukunda vakıflar, kanunun ve devlet mekanizmasının da en az vakıf kurucuları kadar müdahil olduğu, sıkı bir hukuki dokunulmazlık alanı çerçevesinde korunurlar. Zira diğer tüzel kişilere nispetle oldukça sui generis (kendine özgü) bir yapı arz eden bu kurumlar, sıradan bir özel hukuk kurumu olmayıp, Allah haklarının (*hukukullah*), yani İslam hukuk telakkisine göre kamu yararının ağır bastığı organizasyonlardır. Vakfedilen malların Allah'ın mülkü olduğu kabul edilirken, menfaatleri ise kamuya tahsis edilmekte; buna mukabil devlet başkanından başlayarak toplumun her ferdine, vakıfların zarar görmemesi hususunda mesuliyet yüklenmektedir. Yani Allah'ın mülkü sayılan vakıflar, İslam toplumuna emanet edilmiş olmaktadır. Öte yandan vakıflara zarar verecek bir tasarruf, devlet makamları, denetim makamı pozisyonundaki hâkim, vakfın kurucusu, mütevellisi yahut mürtezikası dahil hiç kimsenin salahiyet dairesinde değildir. Vakıf hakkında uygulanacak kararlar, her ne olursa olsun

vakfın menfaatine olmak zorundadır, aksi halde hukuken geçersiz olurlar. Vakıf kurulduktan sonra, bizzat vâkıf dahil hiç kimse, vakıfta değişiklik yapmaya kural olarak yetkili değildir. Vakfı zarara uğratan her kim olursa olsun, müdahalesine derhal son vermekle ve vakfın zararını tazmin etmekle yükümlüdür.

Vakıf müessesesinin, Osmanlı toplumunda zikrettiğimiz fonksiyonları yüz yıllarca icra edebilmesinin sırrı, işte bu hukuki dokunulmazlık zırhında saklıdır. Çalışmamızda bu zırhı delme girişimi anlamına geldiğini düşündüğümüz vakfa müdahale fiillerinin hukuki analizini yapmaya ve fıkıh literatürü, fetva mecmuaları, ahkâm-ı şikayet defterleri ile şer'îye sicilleri çerçevesinde örneklendirmeye gayret edeceğiz.

Genel anlamıyla vakfa müdahale, vakıfla ilgili herhangi bir hususa karışmak, el atmak anlamına gelmektedir. Dar anlamıyla ise vakfın mal varlığına, vakfın işleyişine veya vakıf görevlisinin görevine yönelen ve vakıfla ilgili şer'î ahkâma, vakfiyeye veya o vakıfta öteden beri uygulanagelmekte olan amel-i kadime aykırılık teşkil eden bir fiilî hareketi bilerek ve isteyerek gerçekleştirmek demektir. Bu tanımdan üç unsur ortaya çıkmaktadır: Hukuka aykırılık, fiilî hareket ve kasıt.

I. BİR HAKSIZ FİİL OLARAK VAKFA MÜDAHALENİN UNSURLARI

A. Hukuka Aykırılık Unsuru

Hukuka aykırılık, hukuk düzeninin işlenmesine izin vermediği bir fiil meydana getirildiğinde söz konusu olmaktadır. İslam-Osmanlı hukukunda hukuka aykırılığın temel ve kapsayıcı sebebinin şer'î hükümler olduğu kuşkusuzdur. Bununla birlikte; vakıf hukukuna ilişkin fıkhi literatürü, fetvaları ve hukuki vesikaları incelediğimizde, kendisi ile çatışarak gerçekleştirilen fiili hukuka aykırı hale getiren yaptırım gücüne sahip iki olgu daha karşımıza çıkmaktadır: Vakıf kurucusunun belirlediği şartlar ve vakfın işleyişiyle belirlenen amel-i kadim.

Bahis mevzuu bu üç hukuka aykırılık kaynağının, kendi aralarında da bir hiyerarşiye tâbî olduğu mâlumdur. Vakıf kurucusunun belirlediği şartların ve amel-i kadimin hukuken geçerli ve dokunulmaz alana dahil olması, şer'î hükümlere aykırı olmamalarına bağlıdır. Aynı şekilde, vakfa ait bir pratiğin, amel-i kadim mahiyeti kazanabilmesi için, vakıf kuru-

cusunun iradesiyle çatışma halinde gelişmemiş olması şarttır. Her bir unsura aykırılığın hukuki çerçevesini ayrı ayrı inceleyeceğiz.

1. Şer'i Hükümlere Aykırılık

Şer'i hükümlere aykırılığın, İslam hukuk düzeninde bir fiilin hukuka aykırılık unsurunu esasen tek başına ve tamamen karşıladığını zikretmiştik. Bununla birlikte İslam hukuku, vakıf kurucusuna, şer'i hükümlere ve vakfın menfaatine aykırı olmamak kaydıyla çok geniş bir kural koyma yetkisi verir ve bu kurallara aykırı tasarruflar, başka hiçbir sebebe gerek kalmadan hukuka aykırı kabul edilir. Amel-i kadim de, vakıf hukuku pratiğinde benzer şekilde dokunulmazlık kazanmış bir kavramdır. Bu nedenle bu iki unsura aykırılığın hukuki sınırları ayrı başlıklarda incelenecektir. Öyleyse bu başlıkta değinilmesi gereken husus, bu iki unsura aykırı bir durum oluşturmayıp, salt şer'i hükümlere aykırılık nedeniyle hukuka aykırılık ve dolayısıyla vakfa müdahale oluşturan tasarruflardır. Burada karşımıza temel olarak iki fiil kategorisi çıkmaktadır: i) Gasp, mala zarar verme gibi standart suç tiplerinin vakıf malı konu alarak işlenmesi ile ortaya çıkan müdahaleler, ii) Normalde meşru olup, vakfi konu alarak işlendiğinde, vakfın hukuki mahiyetini ortaya koyan şer'i hükümlere aykırılık oluşturduğu için müdahale teşkil eden fiiller.

Hırsızlık, tamamlanması için ağır maddi unsurların bir araya gelmesi gereken bir suç tipi olduğundan, vakıf mallara yönelik müdahale fiillerinde bu suçun teşekkülüne rastlanılması zordur. Ancak gasp ve itlaf suçlarına, vakfa müdahale görünümünde sıklıkla rastlanmış bulunmaktayız.² Bu suç tipleri tabiatıyla sadece vakfın mal varlığına

² Gasp görünümünde ortaya çıkan vakfa müdahale örnekleri için bkz. Yenişehirli Abdullah Efendi, Behcetü'l-Fetâvâ maa'n-Nukûl, haz. S. Kaya, B. Algın, Z. Trabzonlu ve A. Erken (İstanbul: Klasik Yayınları, 2011), m. 1257, 1280, 1350; Çatalcalı Ali Efendi, Açıklamalı Osmanlı Fetvaları: Fetâvâ-yı Ali Efendi, açıklayan H. Necati Demirtaş (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2014), 366/12, 368/ 20, 370/26; es-Seyyid Ahmed ve es-Seyyid Mehmed b. Ahmed el-Gedûsi (ed.), Netîcetü'l-Fetâvâ, haz. S. Kaya, B. Algın, A.N. Çelikçi ve E. Kaval (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), m. 649, 656, 751, 763; Feyzullah Efendi, Fetâvâ Feyziyye maa'n-Nukûl ve's-Şevâhidi'l-Kaviye, haz. Süleyman Kaya, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), m. 1028, 1049, 1150; İbn Abidin, Reddül-muhtâr Ale'd-Dürri'l-muhtâr, cilt 9, çev. Ahmed Davudoğlu (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1983), 262; Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, cilt 5 (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 44-47. Kudüs vakıflarında vuku bulan ve men'i emredilen, vakıf taşınmazın gaspı şeklindeki müdahale örnekleri için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 51/2, (2): 50/1, (2): 161/4, (4): 35/2, (4): 62/2, (4): 143/3, (5): 96/3 (2): 161/4, (4): 152/2, (4): 152/6, (5): 16/1. Kudüs'teki aile vakıflarında, evlat-

yönelik müdahalelerde ortaya çıkmakta; vakıf görevlilerine veya vakfın işleyişine yönelik müdahaleler daha ziyade vakıf hukukuna özgü hukuka aykırılık unsurları içermektedir.

Kural olarak meşru olan fiillerin, vakfı konu olarak işlenmesi durumunda hukuka aykırı hale geldiği müdahalelere en güzel örnek, satım, rehin, bağışlama, miras bırakma gibi temlikî tasarrufların vakıf malları konu olarak gerçekleştirilmesidir.³ Bu kapsamdaki fiiller, sıhhatli bir şekilde kurularak bağlayıcı hale gelmiş, gerçekleştirmek için kurulduğu iş ve hizmetleri uzun süredir devam ettiren ve piyasa metayı olmaktan çıkan vakıfların bir anda yok olmasına sebebiyet verebilecek özelliğe sahiptir. Başka bir ifadeyle bu fiiller, vakfın ebediyete kadar var olması ve işlemesi istenen hukuki şahsiyetine ve maddi mevcudiyetine zarar verdiğinden ve kimse bu temlikî işlemleri yapmak hususunda yetkili olmadığından müdahale olarak kabul edilmiştir. Mevcut bir vakfı konu olarak yapıldığında şer'i hükümlere aykırılık kabilinden vakfa müdahale kapsamına giren bu tarz fiillerin, kurulmak istenen bir vakfın vakfiyesinde şart olarak yer alması durumunda ise, vakfın sıhhatine engel olacağını belirtmek gerekir.⁴

Vakıf kurucusunun vakıftan dönme isteğiyle vakıf mala müdahalesi,⁵ vakıf kurucusunun alacaklılarının vakıf mallara el koymak iste-

lardan bazılarının hissesiyle kanaat etmeyerek diğerlerinin hakkına müdahale etmesine ilişkin örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 41/2, (4): 29/3, (4): 34/1. İtlaf görünümünde ortaya çıkan vakfa müdahale örnekleri için bkz. Fetâvâ-yı Ali Efendi, 358/4. Kudüs vakıflarında gerçekleşen itlaf fiillerine örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 41/3, (1): 49/2, (1): 51/2, (2): 166/1, (2): 161/4, (3): 64/3, (3): 121/3, (3): 147/3, (3): 156/2, (4): 70/1, (4): 149/2, (4): 152/2, (4): 152/6, (4): 163/1, (5): 11/1, (5): 16/1, (5): 20/1, (5): 96/3.

³ Zira vakıf müessesesi, menfaati vakıftan yararlananlara tahsis edilmiş malın ayn'ının, yani rakabesinin hapsedilerek satılamayacak, bağışlanamayacak ve mirasla intikal edemeyecek şekilde muhafaza edilmesinden ibarettir.

⁴ Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, Mabsût, cilt 12, ed. Mustafa Cevat Akşit (İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2008) 73 ve 82; Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr Merginani, el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l- mübtedi, cilt 2, thk. Muhammed Muhammed Tamir ve Hafız Aşur Hafız (Kahire: Dârü's-Selam, 2000), 931; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 968, 985; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 248; Bilmen, Kamus, cilt 4, 355; Ömer Hilmi Efendi, Eski Vakıfların Temel Kitabı, haz. İsmet Sungurbey (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978), 37.

⁵ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 334/12, 336/18; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 974, 1149; Neticetü'l Fetâvâ, m. 606; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 251 ve 397; Ali Haydar, Tertibü's-sunuf fi ahkâmi'l-vukuf, cilt 1 (Bağdad: Matbuat-u Bağdad, 1950), m. 586; Necati Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2019), 135 ve 211.

meleri,⁶ vakıf kurucusunun mirasçılarının, onun ölümünden sonra vakıf malları terekeye dâhil etmek istemeleri⁷ de bu kabilden müdahalelerdir. Mütevellinin vakfa hıyanet niteliğindeki fiilleri de, doğrudan ve başka bir sebep gerekmeksizin şer'i hükümlere aykırılık sebebiyle vakfa müdahale teşkil eder. Öyle ki, vakıf kurucusu kurduğu vakfa kendisini müteveli tayin etmiş ancak sonrasında vakfa hıyanet niteliğinde fiiller gerçekleştirmiş olsa, kendi kurduğu vakıftan azledilecektir.⁸ Örneğin mütevellinin vakıf malı kendi mülkü imiş gibi tasarruf etmesi,⁹ vakıf adına işlemler yaparken rüşvet alması,¹⁰ vakfın taraf olduğu hukuki işlemlerde vakfı zarara uğratması¹¹ bu kapsamda de-

⁶ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 336/20; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 975- 976.

⁷ Zeylaî, Tebyînü'l-hakâ'ik fi şerhi Kenzi'd-dekâ'ik (Bulak: el-Matba'atü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1314), 327; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 332/5, 335/15, 336/19, 341/2 ve 4, 342/6, 345/2, 348/ 3-4, 349/5; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1193, 1209, 1215, 1247, 1324; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 965, 966, 973, 984, 1051; Neticetü'l Fetâvâ, m. 675; Bilmen, Kamus, cilt 4, 299; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 35; Şeyhülislam Ebussuud Efendi, Ma'rûzat, haz. Pehlul Düzenli (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), no: 42.

⁸ İbn Abidin, Reddû'l-muhtâr, 290 ve 354; Bilmen, Kamus, cilt 5, 87-88; Ömer Hilmi Efendi, Eski Vakıflar, 89; Ali Haydar, Tertîbu's-Sunuf, m. 11 ve 30.

⁹ Neticetü'l Fetâvâ, m. 639, 678, 679; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1350; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 367/16, 391/4, 404/14, 420/9; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1103, 1114; Bilmen, Kamus, cilt 5, 49.

¹⁰ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1098-1099; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 421/4-6. Örneğin mütevellinin vakıf bir akarı ecr-i mislinden daha ucuza kiralamak için kiracıdan kendisi için "hizmet" adıyla para alması durumunda, alınan para da ecr-i misle dahil olacağından müteveli bu parayı vakıftan gasp etmiş olur. bkz. İbn Abidin, Reddû'l-muhtâr, 385.

¹¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 401/34; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1082, 1102; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1291, 1352; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 108; Ali Haydar, Tertîbu's-Sunuf, m. 10; Nazif Öztürk, Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 171; Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı (İstanbul: Enderun Yayınları, 1983), no: 315; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, 296. Bir müteveli vakıf bir yeri ecr-i mislinden pek noksan bir ücretle bilerek kiraya verirse hıyanet etmiş olur. bkz. İbn Abidin, Reddû'l-muhtâr, 328; Bilmen, Kamus, cilt 5, 23, 24 ve 89. Vakıf için ecr-i mislinden yüksek bir meblağla kiralama yapan müteveli, zararı tazminle sorumlu olur. bkz. Ebû Muhammed Gıyaseddin Ganim b. Muhammed Ganim el-Bağdadi, Mecmaü'd- damânât fi mezhebi'l-İmami'l-A'zam Ebî Hanife en-Nu'man (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1987), 331; Burhanpurlu Şeyh Nizam (der.), Fetâvâ-yı Hindiyeye (Fetâvâyi Alemgiriyye), cilt 5, çev. Mustafa Efe (Ankara: Akçağ Yayınları, 1985), 55. Kudüs'te de istibdal işlemine izin almak için başvuran mütevellilere ilişkin verilen hükm-i hümayunda, istibdal işlemine eksik veya fazla bedel ödenmeksizin yapılması şartıyla izin verildiğine dair hükümlere rastlamaktayız. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 85/3. Yine Kudüs'te vakıf akarları ecr-i mislinden düşük fiyata vererek vakfa zarar veren mütevellinin şikayet edildiği hüküm için bkz. BOA,

ğerlendirilebilir. Tüm bu sayılan işlemler, vakfiyeye aykırılık söz konusu olmasa dahi salt şer'i hükümlere aykırılık nedeniyle geçersizdir ve müteveli, vakfın uğradığı zararı tazminle sorumlu olur.

2. Vakıf Şartlarına Aykırılık

Vakfiye veya vakıf-nâme, vâkıfın vakfa dair şartlarını ve vakfın sarf ve idare bakımından işleyişini tanzim ettiği, kadı tarafından tescil edilmiş hukuki belgedir.¹² Toplumun her tabakasından fertlerin vakıf kurduğu Osmanlı Devleti'nde, vakfiyelerden yola çıkılarak toplumun iktisadî, içtimai ve kültürel yapısının, vakıf kuran fertlerin hayır işleme saiklerinin ve dahi hayata bakışlarının tahlil edilebilmesi, şüphesiz bu vesikaların ehemmiyetine işaret etmektedir. Ancak çalışmanın kapsamı bakımından ilgileneceğimiz husus, vakfiyelerin *korunması gereken bir hukuki değer* olmasıdır.

Vakfiye hukuki anlamda vakıf tasarrufunun senet ve hücceti, vakıf tüzel kişiliğinin nizamnamesi, tüzüğüdür.¹³ Vakıf tüzüğü mahiyetinde olan vakfiyelerin en önemli kısmı ise, bu tüzüğün hükümleri niteliğinde olan vakfiyedeki şartlardır.¹⁴ Vâkıf, vakfa tahsis edilen taşınır ve taşınmaz bütün mülkleri ve gelir kaynaklarının işleme usullerini bu şartlarla belirleyebildiği gibi, vakıf gelirlerinde hak sahibi olacak kişileri veya bu gelirlerle yapılacak hizmetleri, vakıf organizasyonunda çalışacak görevlilerin isimlerini veya belirlenme usûlünü, vasıflarını, ücretlerini ve daha birçok hususu ayrıntılı bir şekilde belirleyebilmektedir. Vakıf kurucusu böylece, vakfının ebediyete kadar, bizzat belirlediği kapsamda ve şekilde işleyebilmesi için, onun anayasasını ihdas etmiş olmaktadır. Vakfiyenin, ilgili vakıf için anayasa mesabesinde kabul edilmesi hususiyeti, İslam hukukunun külli kaideleri arasında "*Şart-ı vâkıf, nass-ı şârî gibidir.*" şeklinde ifade edilmiştir.

ADVNS.AHK.ŞM (1): 210/2. Mütevellinin vakıf taşınmazları kendine, eşine, oğluna veya babasına kiralaması da vakfa hıyanet niteliğindedir. bkz. Bilmen, cilt. 5, 29 ve 89; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 94, 107; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1333; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 392-393.

¹² Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî (İstanbul: İdeal Kültür ve Yayıncılık, 2011), 1154.

¹³ Tayyib Gökbilgin, Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1977), 92.

¹⁴ Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, cilt 2 (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1995), 58.

Kesinleşen bir vakıf muamelesinin bina edildiği vakfiyedeki şartların, bazı istisnalar¹⁵ dışında, vâkıf tarafından dahi değiştirilmesi mümkün değildir. Sahih bir vakıfta vâkıfın şer'i hükümlere mugayir olmayan şartlarına riayet zorunlu olup, bu kabilden şartlara muhalefet edecek tasarruflar caiz değildir.¹⁶ Bu münasebetle, vakıf şartlarına aykırı tasarrufların her birinin, vakfa müdahale teşkil edeceği kabul edilmelidir. Çünkü bu nitelikteki tasarruflar, yukarıda belirttiğimiz gibi vakıf tüzel kişiliğinin, kendisine karakter veren vakfiyeye uygun şekilde ebediyen işlemesine engel olmaktadır. Mezkûr müdahalenin faili, tazminat sorumluluğunu da yüklenmiş olur. Bilmen'in ifadesiyle "*Şart-ı vâkıfa muhalefet, zamânı müstelzimidir.*"¹⁷

Vakıf muamelesinde ortaya konulan iradeye aykırı olarak gerçekleştirilen fiiller neden bu denli kat'i bir şekilde yasaklanmıştır? Bu noktada İslam hukukundaki, özel mülkiyetin korunmasını önceleyen telakkinin önemli bir tesiri olduğunu söyleyebiliriz. Zira vakıf kurucusu, vakfettiği mal üzerindeki mülkiyet hakkından, hayır işleme amacıyla feragat etmekte ve bu yöndeki iradesinin daima hâkim olmasını arzu etmektedir. Bu noktada hukuka ve dolayısıyla onun uygulayıcısı olan devlete düşen, vakıf kurucusunun bu iradesinin gerçekleşmesi sürecine zarar veren her türlü fiili yasaklamak ve engellemek; böylelikle vakıfların gerçekleştirmek için kuruldukları amaca ebediyen hizmet etmelerini temin etmek olmuştur. Öte yandan vakıf kurucuları da hayır işleme amacıyla mülkiyetinden feragat ettikleri malları ile kurdukları vakıfların iptal edilmesi, değiştirilmesi veya zarar görmesi

¹⁵ Bu haller, şartların şer'i ahkâma aykırı olması, mahkeme kararı ile vakıf açısından ihtiyaç ve zaruret bulunması, vâkıfın vakfederken şartları değiştirme hakkını elinde tutmuş olması, kadı hükmüyle vakfın idaresine dair koşulların değiştirilmesi, gayrisahih vakıflarda devlet başkanının vakıfla ilgili şartları değiştirebilmesi şeklinde özetlenebilir. Detaylı bilgi için bkz. Hassâf, *Kitab-u Ahkami'l-evkâf* (Kahire: Mekteb'ü's-Sekafeti'd-Diniyye), 1904/1322, 23-24; Bilmen, *Kamus*, cilt 5, 67; İbn Abidin, *Redd'ü'l-muhtâr*, 302; Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2013), 266-269.

¹⁶ Bilmen, cilt 4, 345 ve 353; Ömer Hilmi, *Eski Vakıflar*, 6 ve 47; İbn Abidin, *Redd'ü'l-muhtâr*, 245, 250 ve 256; Düzdağ, *Ebussuud Fetvaları*, no: 309. Günümüzde eski vakıfların yönetim şartlarının değiştirilmesi gereği hâsıl olduğunda, vakıf kurucusunun iradesinin dikkate alınmakta olduğuna dair örnekler için bkz. Sena Başpınar, "Vakıflarda Yönetim Şeklinin Değiştirilmesi", *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 15/1, (2020): 55-58.

¹⁷ Bilmen, cilt 5, 66.

ihtimallerinden duydukları endişe ve korkuyu, vakfiyelerde açıkça ortaya koymuş; bunu yapacak kimselere beddua ve lanetler okumuş ve bu tip müdahaleleri en baştan men' etmek istemişlerdir.¹⁸

Örnekler üzerinden vakfiyeye aykırılık teşkil eden müdahaleleri izaha çalışalım. Vakıf kurucusu, vakfettiği malların gelirlerini belli cihetlere, vakıf bünyesindeki görevleri de belli kişi veya gruplara şart edebilir. Vakıf kurucusu, bu belirlemeleri yaparken, ilgili kişilerde belirli vasıfların olmasını şart ettiyse, o vasıflar, istihkakın kaynağı olacaktır. Bu vasıflara sahip olmayanlar vakıfta hak veya görev sahibi olamadıkları gibi, bu kişilerin vakıf gelirine veya görevlerine tasallut etmesi de vakfa müdahale teşkil edecektir. Belli bir cihete şart edilmiş vakfın geliri, başka bir ciheti olan vakfa harcanamaz, velev ki vâkıfları aynı kişi olsun.¹⁹ Vâkıf, vakfın gelirini belli bir evladına şart ettiyse diğer evlatları,²⁰ erkek evlatlarına şart ettiyse kız evlatları,²¹ kız evlat-

¹⁸ "Bundan sonra vakfın bozulmasına ve eksiltilmesine imkân kalmamıştır. Değiştirilip tebdil edilmesi ihtimali yok olmuştur. Kim onu işittikten sonra değiştirirse, bunun günahı değiştirenler üzerinedir. Allah şüphesiz işitir ve bilir. (Bakara/58) ve kim onu tağyir eder, değiştirse Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun." bkz. İbrahim Ateş (haz.), Kanuni Sultan Süleyman'ın Su Vakfiyesi (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 33. "...anın gibi kadılar ve naibler ve sair ehl-i örften şart-ı vâkıfla amel etmeyip cebren ve kahren vakfın akçasına tecavüz murad ederler ise Allah'ın, meleklerin ve insanların laneti üzerlerinde olsun..." bkz. Rebi'u'l-ahir 1064, Göynük, Katip Mahmud Cud Vakfı, VGMA., Def. No: 581/2, 429/413; Def. No: 2229/188 Aktaran: Hasan Yüksel, Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683) (Sivas: Dilek Matbaası, 1989), 67. Başka örnekler için bkz. Mübahat Kütükoğlu, Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik) (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1994), 365-366; İbrahim Ateş, "Vakfiyelerde Dua ve Beddualar", Vakıflar Dergisi, 17 (1983): 34-54.

¹⁹ Fetâvâ-yı Fezziyye, m. 1052, 1075-1077, 1105; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1248, 1358, 1399; Neticetü'l Fetâvâ, m. 747; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 352/5, 405/18; Fetâvâ-yı Hindiyye, 72; Bilmen, Kâmus, cilt 5, 54; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 275; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 96.

²⁰ Fetâvâ-yı Fezziyye, m. 1047; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 408. 1755 senesinde Kudüs'te Sahratulah Evkafı müteselliminin, uzun süreden beri Seyfeddin Hakkâri Vakfı ile yarı yarıya mahsulat ve rüsumatını paylaştıkları karyedeki hissesinden fazlasına tecavüz ederek diğer vakfın hakkına müdahalesinin men'i emredilmiştir. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 13/3. Söz konusu anlaşmazlığın, yine aynı taraflar arasında, daha önce mahkeme sicillerine de yansımış ve kadı naibinin de aynı hükmü vermiş olduğunu görüyoruz. bkz. KŞS, 212:331. Benzer hüküm örnekleri için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (5): 34/1 ve (4): 144/1.

²¹ Fetâvâ-yı Fezziyye, m. 1019; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 354/16, 365/7, 8; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 366; Bilmen, Kâmus, cilt 4, 342 ve 361; Ali Haydar, Tertibu's-Sunuf, m. 805.

larına şart etti ise erkek evlatları,²² yalnızca sulbî evlatlarına şart ettiyse torunları²³ bu gelirden faydalanamazlar ve faydalanmak niyetiyle müdahalede bulunamazlar. Yine vâkif, vakfın gelirini fakir evlatlarına/akrabalarına şart ettiyse fakir olmayanları, bülüğ çağına gelmemiş olan evlatlarına şart ettiyse bülüğ çağına ermiş olanları, belli bir beldede yaşayan evlatlarına şart ettiyse orada yaşamayan evlatları veya ulemadan olan kimselere şart ettiyse ulemadan olmayanlar vakıftan yararlanamazlar.²⁴

Vakfın menfaatlerinden yararlanma hakkının devamı, belli bir şartın varlığının devamına bağlanmış da olabilir. Bu durumda, hâlihazırda artık bu şartı sağlamayan kişilerin vakfa müdahale etmesi de gayrimeşru hale gelir. Örneğin zevcesinin veya ümmü'l veledin evlenmemesi şartına bağlı olarak tahsis edilen vakıf gallesine, evlenen kadının müdahalesinin men'i gerekir.²⁵ Aynı şekilde, evlatlarına bir beldeden çıkmamaları şartıyla vakfedilen bir vakfın gallesinden o beldeden çıkan evlatlar, geri dönseler dahi, bir şey almaya muktedir olamazlar.²⁶

Vâkif genellikle vakıftan yararlanacak kişileri belirler iken, bu kişilerin vakıftan ne şekilde, hangi sırayla veya hangi oranda/miktarda yararlanacağını da belirler. Örneğin vâkif, yararlanmaya ilişkin bir sıra belirlediyse, henüz kendisine sıra gelmemiş olanlar veya hariçten kişi veya gruplar, bu sıraya müdahale edemezler.²⁷ Aynı şekilde vâkif, ya-

²² Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 993; Neticetü'l Fetâvâ, m. 615; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 404; Ali Haydar, Tertîbu's-Sunuf, m. 806.

²³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 364/3; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1050; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 406; Bilmen, Kâmus, cilt 4, 340; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 42; Ali Haydar, Tertîbu's-Sunuf, m. 624; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, 60-61.

²⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 349/2; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 366, 386, 405; Bilmen, Kâmus, c. 4, 341 ve 380; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 43; Ali Haydar, Tertîbu's-Sunuf, m. 780-782.

²⁵ Fetâvâ-yı Feyziyye, 1013, 1046; Serahsî, Mabsût, 82; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 386.

²⁶ İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 386; Ali Haydar, Tertîbu's-Sunuf, m. 803.

²⁷ Hassâf, Ahkami'l-evkâf, 29; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1246, 1248, 1250, 1257, 1272; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 369/23-25, 353/11, 355/20, 366/14; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 990, 1009, 1030, 1032, 1045, 1048; Neticetü'l Fetâvâ, m. 635, 652, 654, 659; Ali Haydar, Tertîbu's-Sunuf, m. 863. Örneğin Kudüslü bir vakıf kurucusu, vakfının gallesini ölümünden sonra evlatlarına şart etmiş; ancak evlatlarından ölen olursa, onun evladının yalnız babalarının hissesine mutasarrıf olacağı şekilde bir paylaşım usûlü

rarlanacak kişiler arasında bir paylaşım oranı belirlediyse, bu orana mugayir şekilde bir paylaşım usûlü de belirlenemez.²⁸ Örneğin vakfa dair menfaatlerden yararlanma hakkına sahip birden fazla kişi varken içlerinden yalnız birisinin söz konusu menfaatleri zorbalıkla tek başına zabt etmesi, men'î acil ve ağır bir müdahale teşkil eder.²⁹ Sonuç olarak, vakıftan yararlanma hakkı tanınmamış kimseler vakfa müdahale edemeyeceği gibi, yararlanma hakkına sahip olan kişilerin de vakıf şartlarına aykırı şekilde vakıftan yararlanmaya çalışmaları, yine vakfiyeye aykırılık kabilinden müdahale teşkil eder. Haksız bir şekilde yahut haklıktan fazlasından yararlanan kimselerin, bu yolla ele geçirdikleri miktarı iade ve/veya tazmin etmeleri gerekir.³⁰ Yararlanılan şey bir vakıf taşınmaz ise, vakıf şartlarına aykırı şekilde o taşınmazdan yararlanmış olan kimsenin ecr-i misil ödemesi talep ve dava edilebilir.³¹

belirlemiştir. Babası ölen Seyyid Abdülhak, vâkıfın şartı üzere babasının hissesini almak istediğinde, diğer evlatlar kendi hisseleri ile kanaat etmeyip Seyyid Abdülhak'ın babasından kalan hisseyi de paylaşmak istemişlerdir. Seyyid Abdülhak çareyi Şeyhülislamdan fetva alarak bu haksız müdahaleyi durdurmak için şikayet yoluna başvurmakta bulunmuştur. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 29/3.

- ²⁸ Hassâf, Ahkami'l-evkâf, 141; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1027, 1028; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 369/25; Ali Haydar, Tertîbu's-Sunuf, m. 416.
- ²⁹ Neticetü'l Fetâvâ, m. 649, 656, 751, 763; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1028, 1049, 1150; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 366/12, 368/20, 370/26, 371/32; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1257, 1280; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 262; Bilmen, Kâmus, cilt 5, 44. Örneğin Kudüs'te bulunan ve gallesi vâkıfın evladına eşit şekilde şart edilmiş vakfın gelirlerini tek başına zabt ederek hissesini isteyen diğer evlatlara hakkını vermeyen kişinin şikayet edilmesi üzerine, vakfiye uyarınca hareket edilmesine hükmedilmiştir. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 41/2. Benzer örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 29/3, (4): 34/1.
- ³⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 367/16, 368/20, 370/26, 371/34, 404/14; Neticetü'l Fetâvâ, m. 639, 678, 679, 684; Behcetü'l Fetâvâ, m. 135; Fetâvâ-yı Hindiyye, 56-57; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1049, 1100; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 330; İbrahim Halebî, Mültekâ el Ebhur, cilt 1-2, thk. Vehbi Süleyman Gaveci (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1989), 404; Bilmen, Kâmus, cilt 5, 44. Haseki Sultan vakıflarının mütevellî vekillerinin zimmete geçirdiği vakıf gelirlerinin iadesine ilişkin hüküm için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 4/2. Edhemiyeye Zaviyesi Vakfı gelirlerine el koyan bazı kimselerin aldıkları paranın tamamını iade etmelerinin emredildiği hüküm için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (5): 53/1. Benzer örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 144/1, (5): 96/3.
- ³¹ El-Bağdadî, Mecmaü'd-damânât, 326-327; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 371; Neticetü'l Fetâvâ, m. 729; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1334; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 261, 264, 287, 327-329, 357; Ali Haydar, Tertîbu's-Sunuf, m. 849. Kudüs Sahratullahü'l Müşerrefe Vakfı müsakkafatından bir akarı haksız şekilde zabt eden Yahudiden ecr-i misil talep edildiğine, buna muvafık fetva alındığına dair hüküm için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (5): 16/1.

Vakıf kurucusu için, ebediyen işlemesi amacıyla dizayn ettiği vakıfta çalışacak personelin belirlenmesi de tabiatıyla çok önemlidir. Çoğu vakıf kurucusu, mütevellî başta olmak üzere vakıf görevlilerinin atamasını bizzat yapar veya bu görevlilerin seçilme usullerini yahut taşımaları gereken vasıfları belirler. Personelin çalışma usûllerini ve alacakları ücretleri belirlemek de vakıf kurucusunun yetkisi dahilindedir. Vâkıf tarafından veya vakfiyede belirtilen şartlara uygun olarak görevlendirilmemiş bir kimse, tevliyyete veya başka bir göreve müdahale edemez.³² Örneğin vâkıf, tevliyyet görevini erkek evladına şart etmişse kızları ve kızlarından olan evlatları,³³ evlâdının eslah ve erşed olanına şart etmişse, bu niteliğe sahip olmayan evlatlar³⁴ göreve müdahale edemezler. Vakıf kurucusu görevlilerde belli bir aileye, tarıkata, sınıfa veya bir belde ehline mensup olmak gibi özellikler bulunmasını şart etmiş ise, görevler bu sınıfların dışına tevcih olunamaz.³⁵

Yüksel'e göre vakıf kurucuları, vakıfları için görevlendirdikleri kimselerde belirli nitelikleri aramakla, ebedi bir gaye için tesis ettikleri vakfın devamını teminat altına almak istemektedirler.³⁶ Vakıf kurucularının vakıf personeline dair şartları bu açıdan okunur ise, bu şartlara aykırı olarak vakıf görevlerine tecavüz edenlerin ve yine bu şartlara aykırı şekilde vakıfta görevlendirme yahut azletme işlemleri yapan hâkim veya mütevellî gibi yetkililerin tasarruflarının, vakfa müdahale niteliği daha net anlaşılacaktır.

Vakıf kurucusu, görevlilere veya vakıftan yararlananlara ne kadar ücret ödeneceğini belirlemişse, bu kimseler söz konusu ücretten fazlası için vakfa müdahale edemezler.³⁷ Vâkıfın bizzat atadığı veya vak-

³² Fetâvâ-yı Ali Efendi, 355/19, 369/22, 391/5; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1286, 1287, 1288; Neticetü'l Fetâvâ, m. 676, 745; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1025, 1043.

³³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 369/22. Örnekler için bkz. KŞS, 262: 108-109, 218: 253, 232: 87.

³⁴ Bilmen, Kâmus, cilt 4, 340; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 86; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1022, 1039; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 296, 356, 394; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 368/19. Örnekler için bkz. KŞS, 230: 4, 202: 12, 264: 48.

³⁵ Öztürk, Yazır Gözüyle Vakıflar, 182.

³⁶ Yüksel, Vakıfların Rolü, 70.

³⁷ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 403/13, 405/19-21; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1119, 1121, 1125, 1136; Neticetü'l Fetâvâ, m. 691. Kudüs'te bulunan ve geliri vâkıfın evlatlarına şart edilmiş vakıfta, evlattan bazı kimselerin haklarını aldıkları halde fazla para talebiyle mütevelliyi taciz ettikleri olayda, vakıf şartlarına aykırı olarak gerçekleştirildikleri müdahalenin men'ine hükmedilmiştir. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 115/4.

fiyede belirtilen şartlara uygun olarak nasbolunan bir görevli, azlini mücib kılan bir hal söz konusu değil iken³⁸ azledilip görev başkasına tevcih olunamaz.³⁹ Kâdı ve dahi vâkıf, tevliyete ilişkin şartları değiştirme yetkisini elinde tutmamışsa, vakfiye ile belirlenmiş görevlilere sebepsiz müdahale hakkına sahip değildir.⁴⁰

Vakıf malların işletilme usulü de vakfın devamlılığını sağlamak bağlamında önem arz eder. Örneğin para vakıflarında, vakıf kurucusu bir ribh (kâr payı) oranı belirlemiş ise, mütevellinin bu oranı dikkate almayarak parayı işletmesi, vakfa müdahale teşkil eder.⁴¹ Vâkıf, paranın nemalandırılması için üçüncü şahıslara verilmesinde, örneğin rehin veya kefalet alınması, paranın şahitler huzurunda verilmesi gibi bazı şartlar belirlemişse, bu şartlara aykırı olarak para işletilemez. İşletilir ve vakıf bu suretle zarara uğrar ise, işletenden tazmin edilir.⁴² Mütevellî vakıf malları kiralama, istidane ve istibdal işlemlerinde de vâkıfın şartlarına müdahale edemez.⁴³ Ederse denetim makamınca müdahaleden men'i lazım olur.

³⁸ Hıyaneti sabit olan bir vakıf görevlisinin ise azli vaciptir. Velew ki hain bizzat vâkıf olsun. bkz. Bilmen, Kâmus, cilt 5, 87-88. Ayrıca bkz. İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 290, 354; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 89; Ali Haydar, Tertîbu's-Sunuf, m. 11, 30.

³⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 372/1, 374/6, 375/11; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 297, 370, 372; Bilmen, Kâmus, cilt 5, 88; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 90.

⁴⁰ Ebu Yusuf'a göre vâkıf, şart koşmamış olsa dahi mütevelliyi azletmeye yetkilidir. İmam Muhammed'e göre vâkıfın dahi, şart etmemişse, fakirlerin vekili olan mütevelliyeye müdahale etme hakkı yoktur. bkz. İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 356, Behcetül Fetâvâ, m. 1241, 1318, 1319, 1389, Fetâvâ-yı Ali Efendi, 351/2-4, Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1017, 1021, 1024, Ebül-Mehasin Fahreddin Hasan b. Mansur b. Mahmûd Kadıhan, Fetâvâ Kadıhan, cilt 3 (Kahire: Muhammed Şahin Efendi, 1865), 282, Bilmen, Kâmus, cilt 5, 88; Ali Haydar, Tertîbu's-Sunuf, m. 8. Vâkıfın vakıf şartlarını değiştirebilmesine dair tafsilatlı bilgi için bkz. İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 399; Bilmen, Kâmus, cilt 4, 352-353; Ali Himmət Berki, Vakıflar (Ankara: Cihan Kitaphanesi, 1940), 87; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, 266-269; Murat Çizakça, İslam Dünyasında Vakıflar, çev. Elif Süreyya Genç, (Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, 2017), 28-29.

⁴¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 390/2.

⁴² Fetâvâ-yı Ali Efendi, 392/3-6, 396/6; Bilmen, Kâmus, cilt 4, 49, 80; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 94; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, 271-272, 277-279. Bu şartları ihtiva eden vakfiye örnekleri için bkz. Yüksel, Vakıfların Rolü, 86.

⁴³ Bilmen, Kâmus, cilt 4, 345; cilt 5, 18, 23; Ali Haydar, Tertîbu's-Sunuf, m. 843; Behcetül Fetâvâ, m. 1475; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 359/7; Halebî, Mülteka'l-ebhur, 403; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 319-320; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 79. İlgili fetva örnekleri için bkz. Murteza Bedir, Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında 10-15. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme (İstanbul: İSAM Ya-

3. Amel-i Kadim'e Aykırılık

Vakfiyeler, kurucu iradesini ortaya koyduğu vakfa dair oldukça ayrıntılı şartlar içerebilir ve bazı durumlarda yüzlerce sayfayı bulan bir hacme⁴⁴ erişebilirler. Ancak nihayetinde bu metin, belirli bir kişinin tercihleri doğrultusunda ve belirli bir zamanın şartları dahilinde hazırlandığından, hayata dair tüm olasılıkları gözetmesi ve her durumda atılacak adımları içermesi imkân dahilinde değildir. Zaten vakıf kurucusunun, vakfa dair yukarıda örneklendirdiğimiz tüm hususlarda iradesini beyan etmesi, vakfın rüknü veya sıhhat şartı da değildir. Pekâlâ bu hususlar zikredilmeden, hatta hiç vakfiye hazırlanmadan da vakıf kurulabilir. Bununla birlikte, vakfiyenin düzenlenmiş ancak çeşitli sebeplerle sonradan zayı olmuş olması da bir ihtimaldir.

Öyleyse vakıf kurucusunun adeta hukuki boşluk bıraktığı hususlarda ne yapılması gerekir? Vakıf hukukunda esas olan, her durumda vakfın menfaatinin gözetilmesi ve devamlılığının temin edilmesidir. Bu sebeptir ki, vakıf kurucusunun iradesinin tespit edilemediği hususlarda bir pratik geliştirilmesi zorunludur. İşte vakıf kurucusunun şartlarının tespit edilemediği hallerde, eğer varsa vakfiyenin mevcut şartlarına aykırılık teşkil etmeyecek şekilde, uygulaması uzun süredir devam eden ve bu şekilde kurallaşan tasarruflar *amel-i kadim* adıyla anılmaktadır. Fetvalarda ve arşiv belgelerinde bu ve benzeri isimlerle rastladığımız bu müessese ile, oluşum ve geçerlilik esaslarının uyum içinde olduğu göz önüne alınırsa, *vakıf hukuku pratiğine özgü bir teamül sisteminin* işaret edildiğini görürüz. Farklılık arz eden hususlar, amel-i kadimin yalnızca söz konusu vakıf için bağlayıcı olması ve teamüle nazaran yaptırım gücünün daha kuvvetli olmasıdır.

ynları, 2014), 213-214. Kudüs'te vâkıfının bir seneden daha uzun süreyle kiralanmasını yasakladığı vakıf taşınmazları hem ecr-i mislinden aşağı bir fiyata hem de icareteyn ile kiralayan önceki müteveli, halefi olan müteveli tarafından 1749 yılında şikayet edilmiştir. bkz.BOA,ADVNS.AHK.ŞM(1): 210/2.

⁴⁴ Vakfiyelerin uzunluğu bir ilâ dört yüz sayfa arasında değişmektedir. Mesela 1178/1764 tarihli olup 3. Mustafa'ya ait bir vakfiye (VGMA=Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kasa no: 187) tam 329 sayfa ihtiva etmektedir. bkz. Bahaeddin Yediyıldız, 18. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 4. 216 sayfa uzunluğundaki Kanunî vakfiyesi için bkz. Yasin Yılmaz, Kanuni Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008), 367-584.

Vakıfla ilgili bir hususta vakıf kurucusunun şartları bilinemediği takdirde, önceki mütevelliler kadimden beri o hususta ne şekilde hareket ediyorlarsa o şekilde hareket etmek vacip olup, amel-i kadimin hilafına hareket etmek caiz olmaz.⁴⁵ Zira, “*Kadîm kıdemi üzere terk olunur.*” Mecelle’de de yer alan bu külli kaide, amel-i kadimin hukuki dokunulmazlığına doğrudan işaret etmektedir. Amel-i kadimin hilafına gerçekleştirilen tasarrufların kaderi, hukuken geçersiz olmaktadır. Daha da ötesinde, vakıf mallara dair menfaatlerde veya vakıf görevlerinde hak iddiası olan kişiler, kadim ameli değiştirecek bir uygulama talebiyle dava açsalar dahi, iddiaları dinlenmez.⁴⁶

Mesela vakfiyesi bilinemeyen bir vakfın gallesinin kadimden beri belirli bir cihete sarf edildiğini düşünelim. Bir gün bu uygulamanın geçerli bir sebep olmaksızın değiştirilmesi ve gallesinin farklı bir yere harcanmak istenmesi, amel-i kadime aykırılık kabilinden vakfa müdahale teşkil edecektir. Örneğin vakfiyesi malum olmayan, ancak gallesi kadimden beri bir cihete sarf olunagelen bir vakfın mütevellisinin, vakfiyenin bilinemediği yahut mevcut uygulamanın vakfın lisanından şahitlerle sabit olmadığı gibi gerekçelerle veya sebepsiz olarak bu kadim uygulamaya müdahale etmesine müsaade verilmemiştir.⁴⁷

İncelediğimiz fetvalarda sıklıkla rastladığımız bir başka amel-i kadime müdahale örneği şudur: Vakıf şartları tespit edilemeyen bir vakıfta, galleden ve akarlardan kimlerin, ne şekilde yararlanacağına dair amel-i kadim mevcuttur. Bu uygulamanın dışında kalan bir kimse, vâkıfın iradesinin bu vecih üzere olduğunun ispatını istemekte, ispatlanamaması durumunda mevcut uygulamaya müdahale edeceğini söylemektedir.⁴⁸ Elbette bu müdahalelere cevaz verilmemiştir. Zira

⁴⁵ Bilmen, Kâmus, cilt 4, 350; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 48-49; Ali Haydar, Tertîbu’s-Sunuf, m. 397.

⁴⁶ Neticetü’l Fetâvâ, m. 623.

⁴⁷ Vakfın gelirinin sarf edileceği yerler ve gelirinde hissesi olanlara ne kadar verileceği bilinmese, o vakfın mütevellilerinin eski zamandan beri nasıl muamele ettiklerine ve geliri kimlere sarf ettiklerine bakılır ve aynı muameleye devam edilir. bkz. İbn Abidin, Reddû’l-muhtâr, 337; Bilmen, Kâmus, cilt 4, 350; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 49. Ayrıca bkz. Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1018; Neticetü’l Fetâvâ, m. 643; Behcetü’l Fetâvâ, m. 1234-1235.

⁴⁸ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 353/12, 354/14, 16, 389/15; Behcetü’l Fetâvâ, m. 1239; Neticetü’l Fetâvâ, m. 597, 614, 623, 645, 659, 742; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 999, 1020, 1142, 1147; Bilmen, Kâmus, cilt 5, 93.

amel-i kadim dediğimiz mefhum, hukukî varlık ve geçerliliğini, kendisinde bulunan “kadim” vasfı vasıtasıyla kazanmıştır. Kıdemi tespit edilen uygulama, vakıf kurucusunun iradesinin de bu yönde olup olmadığının tespitine ihtiyaç duyulmaksızın, tağyir ve tebdil edilemeyeceği bir hukuki koruma alanına dahil olacaktır.

Vakıf hukuku pratiğinde ameli-i kadimin yaptırım gücünün hayli yüksek olduğunu belirtmiştik. Öyle ki; hâkim dahi amel-i kadimi değiştirmek yönünde hüküm verse geçersiz olacaktır.⁴⁹ Yine sultan beratlarındaki ifadelerin de amel-i kadim karşısında nazar-ı itibara alınmadığını söylemek mümkündür. Örneğin kadimden beri belli bir ücreti alan vakıf görevlisinin ücretini, beratında farklı bir miktar yazdığı gerekçesiyle değiştirmeye çalışan mütevellinin müdahalesine meşruiyet tanınmamıştır.⁵⁰ Amel-i kadim öyle mühimdir ki; vakfiyedeki şartlar ile Defter-i Hakanî kayıtlarının vakfa ilişkin bir hükümde birbiriyle çelişiyor olmaları durumunda, amel-i kadim hangisindeki kayıtlar ile uyuyor ise o kayıtlar muteber kabul edilmiştir.⁵¹

B. Vakfa Müdahale Fiilinin Manevi Unsuru

Müdahale failinde aranan kasıt, salt müdahale teşkil eden fiili gerçekleştirme kasıtı olup, zarara/ neticeye yönelik bir kastın varlığı aranmamaktadır. Zira işlenmekte olan müdahale fiili, mağdur için hukuki çareler arama zorunluluğu doğuracak bir rahatsızlığa yol açsa da, henüz maddi zarara yol açmamış olabilir. Öte yandan zarara yönelik kasıt içeren bir müdahalede, zarar doğmayabileceği gibi, zarar kasıtı olmaksızın gerçekleştirilen bir müdahale neticesinde zarar doğabilir. Bu nedenle doğrudan veya dolaylı olarak, icraî veya ihmâlî hareketle ama “bilerek ve isteyerek”, vakfın mal varlığına, görevlilerine veya işleyişine yönelik hukuka aykırı bir fiili işlemeye yönelmiş kasıt, vakfa müdahale fiilinin manevi unsurunun oluşması için yeterlidir. Özetle; hukuka aykırı bir fiili bilerek ve isteyerek gerçekleştirme veya özen yükümlülüğünü bilerek ve isteyerek ihmal etmek anlamına geldiğinden; hukuka aykırılık, fiile ilişkin kasıt ve kural olarak

⁴⁹ Bkz. Neticetü'l Fetâvâ, m. 597-598; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 999-1000.

⁵⁰ Neticetü'l Fetâvâ, m. 707.

⁵¹ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1042; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 354/15; Bilmen, Kâmus, cilt 4, 351; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 49; Berki, Vakıflar, 83; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, 273; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, 165 ve 230.

kusur unsurlarını içeren, ancak zorunlu olarak zarara yönelik kastı içermeyen *teaddi* kavramı⁵² ile bu haksız fiilin manevi unsurunu tanımlamak isabetli olacaktır.

Kastın hukuka aykırı bir fiile yönelmiş olması, işlenen fiile vakfa müdahale karakteri kazandırmak hususunda en önemli ölçüttür. Şer'i hükümlere, vakfiyeye yahut amel-i kadime aykırı olduğu bilinen bir fiilin kasten işlenmesi söz konusu değilse, müdahalenin varlığından da söz edilemeyecektir. Örneğin mütevellî vakıf malları emanet alan kişi konumunda olduğundan, mütevellinin elinde bulunan bir vakıf mal yahut para, kendisinin kusuru bulunmadan zayi olsa zararı tazmin etmesi gerekmez.⁵³ Aynı şekilde, bir para vakfının mütevellisi, vakıf şartlarına aykırılık oluşturmayacak şekilde, bazı kimselere muamele kapsamında belli miktarlarda para ödünç verse, ancak müflis olarak vefat etme yahut kaçma, kayıplara karışma gibi sebeplerle bu parayı tahsil edemese, tahsilat yapamamış olması nedeniyle kusurlu ve sorumlu tutulamaz.⁵⁴

Kendisini tayin eden makamın vekili olarak görev yapan mütevellî, vakfiyedeki şartlar ve kendisine tanınan yetki dahilinde gerçekleştirdiği hiçbir tasarrufun sonucunda meydana gelen zarardan sorumlu tutulamaz. Örneğin, para vakfı kurucusunun nukûdun akarla tebdilini şart etmesi durumunda, şart edildiği şekilde akar satın alan mütevellî, bu akarın yanması durumunda sorumlu tutulmaz.⁵⁵ Aynı şekilde vakfın mütevellisinin usulüne uygun olarak hâkim onayıyla vakıf işlerini görmek için vekâlet verdiği kişinin, vakfın parasını ele geçirip kendi

⁵² Teaddi kavramının içeriğine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal Yerlikaya, "Hanefî Borçlar Hukuku Literatüründe Teaddî Kavramının Anlam Çerçevesi: Teaddî-Hukuka Aykırılık-Kusur İlişkisi Bağlamında Bir İnceleme". *Diyanet İlmî Dergi*, 53/3 (2017) 25-41.

⁵³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 394/12, 399/27, 419/8; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, 384; Bilmen, *Kâmus*, cilt 5, 82; Öztürk, *Yazır Gözüyle Vakıflar*, 170; Ahmet Akgündüz (haz.), *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları: 2018), 318; Fetâvâ-yı Tosyevî, Osman B. Muhammed, vrk 91 a., 92 b. Aktaran: İsmail Kurt, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996), 120; Fetâvâ-yı Fezziyye, m. 1095, 1096, 1101. Câbinin topladığı parayı kast ve taksiri olmadan zayi etmesi durumunda sorumlu tutulmayacağına dair bkz. *ibid*, m. 1097.

⁵⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 393/7, 394/11-12, 395/13-15, 399/30; Fetâvâ-yı Tosyevî (n 55) 91-92; Fetâvâ-yı Fezziyye, m. 1065; Bilmen, *Kâmus*, cilt 5, 81.

⁵⁵ Fetâvâ-yı Fezziyye, m. 1107.

işlerine harcaması ve müflis olarak vefat etmesi durumunda, bu kişiye vekâlet veren müteveli sorumlu tutulmamıştır.⁵⁶ Ancak aksi durumda, yani *mütevellinin hukuka aykırı bir fiile yönelik kasıtlı hareket etmesi durumunda* hüküm değişir. Söz gelimi yukarıdaki gibi bir para vakfının mütevellisi, yine bazı kimselere ödünç para verse, ancak bu işlemi vakfiyede belirtilen şartlara muhalefet ederek gerçekleştirirse, sırf bu sebepten ortaya çıkan zararın tazmini ile sorumlu olacaktır.⁵⁷ Örneğin vakıf kurucusu, muamele yapılırken borca karşı kuvvetli rehin alınmasını şart kılmış iken müteveli borcu karşılamayacak miktarda rehni kabul eder ve sonrasında borcun kalanını tahsil edemezse, kalan borçtan sorumlu tutulur.⁵⁸ Bunun gibi, usulüne uygun şekilde vekâlet veren müteveli, vekilin verdiği zarardan sorumlu tutulamaz iken; vekâlet verdiği kişi güvenilir bir kimse olmamasına rağmen görevi ona tevdi eden müteveli, zararı tazminle yükümlü olur.⁵⁹

Kasta bağlı tazmin sorumluluğuna ilişkin ince ayırımın daha net şekilde görülebildiği müteveli ile ilgili örneklerden farklı olarak, vakıf dışından kimselerin gerçekleştirdiği, örneğin gasp veya itlaf görünümündeki müdahalelerde, hukuka aykırı fiile yönelik kasıt zaten aşıkardır. Özetle; bir fiilin vakfa müdahale teşkil etmesi ve dolayısıyla tazminat sorumluluğu doğurması için, I) söz konusu fiilin vakıf hukuku çerçevesinde bir hukuka aykırı mahiyet taşıması ve II) failin bu fiili — neticesini değil— bilerek ve isteyerek gerçekleştirmesi aranmaktadır.

C. Vakfa Müdahalenin Fiil Unsuru

1. Genel Olarak

Haksız fiil, “*hukuk düzeninin izin vermediği ve hoş karşılamadığı zarar verici eylem veya davranış*” olarak tanımlanmaktadır.⁶⁰ Ancak vakfa müdahale fiillerinin, vakfın mal varlığına yönelenler dışında, unsurları net bir şekilde belirlenmiş ve sık karşılaşılan haksız fiiller-

⁵⁶ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1349; Bilmen, Kâmus, cilt 5, 82. Benzer örnekler için bkz. Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1104.

⁵⁷ Fetâvâ-yı Ali Efendi, m. 3-6; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1094; Bilmen, Kâmus, cilt 5, 80-81.

⁵⁸ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 396/16-17; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 94; Hamdi Döndüren, Günümüzde Vakıf Meseleleri (İstanbul: Erkam Yayınları, 1998), 241.

⁵⁹ Bilmen, Kâmus, cilt 5, 82; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 93.

⁶⁰ Turgut Akıntürk ve Derya Ateş Karaman, Borçlar Hukuku Genel Hükümler Özel Borç İlişkileri (İstanbul: Beta Yayınları, 2014), 87.

den olmadığını belirtmek gerekir. Göreve ve salt işleyişe yönelen müdahalelerde, zararın niteliği standart haksız fiillerden farklıdır. Zira vakıf görevlisine yönelen müdahalelerde fiilin icrası, hiçbir maddi zarara sebep olmasa dahi, vakıf görevlisinin görevinin hukuk çerçevesinde yerine getirilmesine engel olunması ile tamamlanmaktadır. Vakıf işleyişine yönelen müdahalelerde de müdahale fiili, vakfın şer'i hükümler, vakfiye şartları veya kadim uygulama tarafından belirlenen şekilde işlemesine engel olduğu için zararlı kabul edilir ve men'i zaruri hale gelir; ayrıca maddi zararın varlığı aranmaz.

2. Müdahale Hareketinin Meydana Geliş Şekline İlişkin Değerlendirme: İcrai Hareket ile ve İhmalî Hareket ile Müdahale

Fiil (eylem) sözlük anlamıyla olumlu bir davranışı, bir şey yapmayı ifade etse de; hukukta daha geniş bir anlam taşımakta; bazen olumsuz bir tutumu (yapmamayı) da kapsamaktadır.⁶¹ İhmalî suç kavramının İslam hukukuna yabancı olduğu yönünde iddialar olmakla beraber, yükümlülüğün ihlali, İslam hukukunda da sorumluluk doğurabilir.⁶² Vakfa müdahale fiili de hem icrai hem ihmali hareket ile işlenebilen bir haksız fiildir. Örneğin mütevellinin vakıf gelirini kendi ihtiyaçlarına harcaması⁶³ doğrudan ve icraî hareketle vakfa müdahale iken, vakıf parasını vakıf şartlarına uygun olarak işletme görevini yerine getirmeyerek vakfi zarara uğratması⁶⁴ ihmali hareketle müdahaledir.

İcrai hareket, haksız fiilin meydana gelmesinin asıl şeklidir. İhmalî hareket ise, ancak hukuk normlarıyla kişiye belli bir icraî davranışta bulunma yükümlülüğünün yüklendiği hallerde, başka bir deyişle kişinin garantör sıfatını haiz olduğu durumlarda, kişinin bu

⁶¹ M. K. Oğuzman ve M. Turgut Öz, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, cilt 2 (İstanbul: Vedat Yayınları, 2014), 13.

⁶² Mustafa Avcı, Osmanlı Ceza Hukuku (Konya: Mimoza Yayınları, 2014), 55-56.

⁶³ Neticetü'l Fetâvâ, m. 639, 678, 679; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1350; Fetâvâ-ı Ali Efendi, 367/16, 391/4, 404/14; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1103, 1114; Bilmen, Kâmus, cilt 5, 49. Konuyla ilgili Kudüs'te şikayete konu olan örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 4/2; BOA, A.DVNS.MSR.MHM (117): 146/642.

⁶⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 397/21, 398/25; Neticetü'l Fetâvâ, m. 674; Bilmen, Kâmus, cilt 5, 50; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 102; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1103. Ayrıca bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 174/3, (2): 154/2.

yükümlülüğü yerine getirmemesi ile haksız fiile dönüşmektedir. İslam hukukuna göre, bu mükellefiyeti doğuran şeyler; hukuk kuralları, örfe ve adet ve genel hayat tecrübeleri olup, bunlardan birine göre kaçınmaması gereken bir hareketten kaçınan kişi hukuken sorumludur.⁶⁵ Yukarıda saydığımız vakıf hukuku normları dikkate alındığında, vakıf hukuku çerçevesinde garantör/mükellef sıfatını haiz kişiler başta müteveli olmak üzere vakıf görevlilerinden birisi veya hâkim olabileceği gibi, örneğin vakfiye veya sözleşme ile vakıf bünyesinde herhangi bir haktan yararlanma hakkına mukabil bir yükümlülüğe tâbi kılınmış kişiler de olabileceği görülmektedir.

Mütevellinin başat yükümlülüğü, vakfiyede özel olarak şart edilmiş olsa dahi, vakfın işleyişinin ve verimliliğinin devamını sağlayan vazifelerin ifasıdır. Örneğin, vakfa ait bir akar harap olmuş ve tamiri zaruri hale gelmiş ise, mütevellinin tamir işlemini öncelikle ve vakfın gelirlerini de öncelikle bu yönde harcaması gerekir.⁶⁶ Bu nedenle mütevellinin tamire ihtiyacı olan vakıf malı tamir ettirmeyip ziyana sebep olması, azlını gerektiren bir hıyanet olarak kabul edildiği gibi,⁶⁷ hukuki çerçevesini çizmiş olduğumuz vakfa müdahale fiilinin de ihmali hareketle meydana getirilmesinin örneğini teşkil eder.⁶⁸

⁶⁵ Abdulkâdir Üdeh, *Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Ceza Hukuku*, cilt 1, çev. Ali Şafak (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2012), no: 59. Ayrıca bkz. M. Rahmi Telkenaroğlu, *İslam Hukukunda İhmalî Suçlar* (Konya: Hüner Yayınevi, 2014), 27-28.

⁶⁶ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, 327; el-Mavsîlî, *el-İhtiyâr metni el-Muhtar li'l-fetvâ*, çev. Celal Yeniçeri (İstanbul: Şamil Yayınevi, 2015), 320; *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 399/26; *Serahsî, Mabsût*, 55; *Merginânî, el-Hidâye*, 928; İbn Abidin, *Reddül-muhtâr*, 283; *Bilmen, Kâmus*, cilt 5, 51; Ömer Hilmi, *Eski Vakıflar*, 113; Öztürk, *Yazır Gözüyle Vakıflar*, 220.

⁶⁷ İbn Abidin, *Reddül-muhtâr*, 286, 294. Detaylı bilgi için bkz. Osman Safa Bursalı "Ebedi Fakat Tamire Muhtaç: Osmanlı Hukukunda Vakıf Malın Tamiri", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019), 65 vd.

⁶⁸ Örneğin 1760 yılında Kudüs'te Salhane Mahallesi sakinlerinden Seyyid Musa, mülk evinin yanında olan vakıf mektebin son derece harap olmuş vaziyette olduğunu, öyle ki; yıkılacağından korkarak bitişindeki evlerinde oturamadıklarını, vakfın yıkılmak üzere olan kısımlarının tamiri için mütevellilerini defalarca uyardıklarını ve mütevellilerin hiçbir şekilde kulak asmadığını bildirerek şikayette bulunmuştur. bkz. BOA, *ADVNS.AHK.ŞM* (2): 154/2. Kudüs Şer'iyye sicillerine yansıyan bir hükümde de, vakfın harap hale gelmiş taşınmazının mahalle sakinlerinin şikayetine konu olduğunu ve yapılan keşif sonrasında istibdaline karar verildiğini görüyoruz. *KŞS*, 201:39.

Vakıf hukuku kapsamında garantör sıfatını haiz önemli figürlerden birisi şüphesiz hâkimdir. Hâkimin vakıfların yönetim ve denetimine dair yükümlülüklerini, ihtiyaç hâsıl olduktan sonra derhal yerine getirmesi gerekir. Bu sebeple, örneğin herhangi bir sebeple mütevellisiz kalan vakfa derhal müteveli atamakla yükümlü olup; bu yükümlülüğünü ihmal ederek vakfı işlemez, gallesini de zayi olacak şekilde bırakması hukuka aykırıdır.⁶⁹ Yine hâkimin vakfın muhasebesini belli periyotlarla denetleme yükümlülüğü vardır. Bu yükümlülüğü ihmal etmesi vakfi fiilî müdahalelere açık hale getirecek ve çeşitli zararlara uğratacaktır. Örneğin hâkimin vakfa hıyaneti sabit olan mütevellinin azlını ihmal etmesi, sorumluluğunu doğuracaktır.⁷⁰ Sorumluluklarını ihmal ederek vakfı zarara uğratan kişi, bu zararı tazminle yükümlü olup, zararın tazmini talep ve dava edilebileceği gibi, vakıfla ilgili görevlerinden de azledilmesi lazım olur.⁷¹

II. VAKFA MÜDAHALENİN PRATİKTEKİ GÖRÜNÜMLERİ

Vakfa müdahale, birçok fiil tipini içine alan ve hukukun daha çok pratik sahasını ilgilendiren bir olgu olup; bize bu fiili inceleme imkânı veren kaynaklar fıkıh kitapları veya kanunnamelerden çok, somut olaylara binaen hüküm inşa edilen fetva mecmuaları ve ahkâm-ı şikâyet defterleri olmuştur. Çalışmamızın bu bölümünde, zikredilen kaynaklar ışığında, vakfa müdahale fiilinin vakfın hangi unsuruna yönelerek işlendiğine dair bir ayrıma giderek pratikteki görünüm şekillerini daha yakından inceleyeceğiz. Vakıf kurumunun müdahaleye elverişli yapısal unsurları; vakfın mal varlığı, vakıf görevlileri ve vakfın işleyişi/işleyiş esasları olarak belirlenebilir. Esasında vakfa müdahale fiilinin pratik hayattaki görünümünü bu ayrıma binaen incelemek, hem faili söz konusu fiili işlemeye yönelten saik dahil olmak üzere manevi unsuru, hem de varsa fiilin bağdaştığı suç veya

⁶⁹ Bilmen, Kâmus, cilt 5, 72; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 85. Hâkimlerin vakıfları verimli kılma görevlerini ihmal etmelerinin kaçınılmaz bir sona dönüştüğüne dair bir yorum için bkz. Hamilton Gibb ve Harold Bowen, *Islamic Society and the West* (London: Oxford University Press, 1971), 177.

⁷⁰ İbn Abidin, *Redd'ül-muhtâr*, 293.

⁷¹ bkz. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 397/21, 398/25; *Neticetü'l Fetâvâ*, m. 674; Bilmen, Kâmus, cilt 5, 50 ve 66; Ömer Hilmi, *Eski Vakıflar*, 102; Demirtaş, *Fetvalarla Osmanlı Vakıfları*, 290 ve 292. Neticede maddi zarar oluşmasa dahi, bu görevi ihmal etmesi mütevellinin azlını gerektirir. bkz. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, 397/19-20; Bilmen, Kâmus, cilt 5, 50.

haksız fiil ile neticeyi daha net bir şekilde ortaya koymayı mümkün kılmaktadır.

A. Vakıf Mal Varlığına Yönelen Müdahaleler

Vakfın mal varlığı denildiğinde, vakfedilmiş taşınır ve taşınmaz bütün mallar, bu mallardan elde edilen her türlü menfaatler ile aylık ve yıllık gelirleri anlamak gerekir. Bu başlıkta incelenecek müdahale örneklerinin, vakıf görevlilerine veya işleyişine yönelik müdahalelere nazaran hukuki mahiyetinin ve maddi unsurlarının daha kolay tespit edilecek bir çizgide yer aldığını belirtmiştik. Zira bu kapsamdaki müdahalelerinin çoğunu gasp ve itlaf kapsamında değerlendirmek mümkündür. Vakıfların mal varlıklarına yönelik müdahaleleri de, ilgili fiilin, mal varlığının hangi unsurunu tehdit ettiği üzerinden bir ayrıma giderek; vakıf malın ayn'ına, menfaatlerine ve gelirlerine yönelik müdahaleler olarak inceleyeceğiz.

1. Vakıf Malın Ayn'ına Yönelik Müdahale

Elle tutulup gözle görülen, müstakil bir varlığı olan, mekan işgal eden, fiilen muhafaza altına alınabilen, zimmette sabit olabilen ve eşyanın maddi yapısını yani çıplak olarak malın kendisini ifade eden şey, ayndır.⁷² İslam hukuku düşüncesi, malın ayn'ını ve maldan elde edilen menfaati ayrı ayrı ele aldığı gibi, "ayndan elde edilen ayn" niteliğindeki galleyi de menfaat mefhumundan belirgin şekilde ayırmaktadır. Vakıf muamelesi, bu ayrımın anlaşılabilmesi adına oldukça elverişli bir örnektir. Zira bir mal vakfedildiğinde, o malın ayn'ı hapsedilerek ebediyen özel mülkiyet alanı dışına çıkarılmakta ve yalnızca menfaati tasadduk edilmekte, yani ayn'ı ile menfaati kat'i şekilde ayrılmaktadır. Vakıf malın ayn'ına yönelik müdahaleler de, işte bu ayrıma binaen müstakil bir görünümde ortaya çıkmaktadır.

Vakıf muamelesiyle gerçekleştirilen haps-i asıl, bir ayn'ın rakabesini, tebdil ve tahvil edecek tasarruflardan; yani alıp satmaktan, miras, hibe, vasiyet gibi aslın mübadelesine, temlik ve temellüküne delalet edecek hususlardan kaçınılmaktadır.⁷³ Şu hâlde vakıf malı konu alan bu tarz hukuki tasarruflar İslam hukukçularının tabiriyle vakıf malın

⁷² Hasan Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 93-94; MAA, m. 159; Hayrettin Karaman, "Ayn", *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 4 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 257. Ayrıca bkz. Sa'düddin et-Taftâzânî, *Şerhu'l Akâid*, çev. Talha Hakan Alp (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 103.

⁷³ Öztürk, *Yazır Gözüyle Vakıflar*, 51.

rakabesini, yani ayn'ını, zatını hedef alan müdahalelerdir. Bu nitelikteki hukuki işlem ve fiiller, özel mülkiyetten çıkarılarak çeşitli hayır işlerine tahsis edilmiş ve muhtemeldir ki, uzun yıllar bu şekilde hizmet etmiş vakıfların hükmi şahsiyetini ve maddi mevcudiyetini sona erdirebilecek müdahalelerdir.

Vâkıfın sağlığında, hukuki anlamda bağlayıcı hale gelmiş bir vakıftan rücû ederek vakıf malları temellük etmeye, satmaya, bağışlamaya, miras bırakmaya çalışması, yine vakıf malları vâkıfın mirasçılarının veya alacaklılarının temellük etme girişimleri, vakıf malın ayn'ına müdahale niteliğindedir; ki bu hususa “Şer’i Hükümlere Aykırılık” başlığında değinmiştik. Mütevellinin de vakıf malı satmak,⁷⁴ zimmetine geçirmek⁷⁵ veya rehin vermek⁷⁶ gibi teşebbüsleri bu kapsamda değerlendirilmelidir. Vakıf mal, kural olarak temlikî tasarruflara konu edilemeyeceğinden bu tür müdahalelerin hukuken geçerli sonuçlar doğuramayacağında şüphe yoktur. Bununla birlikte bu tür işlemlere teşebbüs dahi edilmesinin yahut denetimin yeterli olmadığı zamanlarda fiilen gerçekleştirilmesinin vakıflara büyük zararlar verdiğini belirtmek gerekir.

Bir malın ayn'ına müdahalenin bir başka yolu da, o mala zarar vermektir. Doğrudan veya dolaylı bir şekilde başkasına ait bir mala zarar vermek, onu tamamen veya kısmen ortadan kaldırmak anlamına gelen ve zamanla hırsızlık ve gasp dışında kalan mala zarar verme

⁷⁴ Neticetü'l Fetâvâ, m. 677, 686; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1053, 1055; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 294; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, 36-38. İlgili hüküm örnekleri için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 49/2, (1): 288/2.

⁷⁵ Örneğin Haseki Sultan Evkafında vekâleten mütevellilik görevini icra eden Ömer isimli kimsenin, vakıf gelirlerini tahsil ederek zimmetine geçirdiği, gerekli ödemelerin yapılamaması üzerine anlaşarak Bâbüssaâde Ağası tarafından şikayet edilmiş; bunun üzerine zimmetinde biriken vakıf malının tahsil edilmesi için Şam valisine ve Kudüs mollasına hüküm gönderilmiştir. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 186/1. Ömer'in vefatı sonrası zimmetindeki vakıf mallarının terekesinden tahsil edilmesine ilişkin hüküm için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 191/1. Aynı olayın daha sonra da farklı bir hükme konu olduğunu görüyoruz. Öyle ki, Ömer'in terekesinden ilgili parayı tahsil etmesi gereken müteveli vekili, paranın bir kısmını bazı kişilerin gasp ettiğini, bir kısmının ise reâyâ zimmetinde kaldığını belirtmektedir. Verilen hüküm ilgili kişilerden vakıf paranın tamamen tahsil emrini içermektedir. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 191/2. Söz konusu olaylar zinciri farklı müdahale örnekleriyle daha sonra iki hükme daha konu olmuştur. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 206/1 ve 233/2.

⁷⁶ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 361; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, 39.

fiillerinin tamamını içine alan bir kapsam kazanan “*itlaf*”⁷⁷ fiilinin de vakıf malları konu alacak şekilde sıklıkla işlendiği görülmektedir. Vakıf malı harap etmek, istihlak etmek, yıkmak, harcamak veya zimmetine geçirmek, zayi etmek veya zayi olmasına sebep olmak gibi birçok şekilde meydana gelebilen ve vakıf malın kısmen veya tamamen yok olması sonucunu doğuran tüm fiilleri, vakıf malı itlaf etmek çerçevesinde değerlendirebiliriz. Ahkâm-ı şikâyet defterlerinde sıklıkla rastladığımız üzere, vakıf mescitlere tasallut edilerek bu yapıların kirletilmesi⁷⁸ veya harap edilmesi,⁷⁹ mescitlere ait bazı kısımların tuvalete çevrilmesi,⁸⁰ vakıf arsalara izinsiz şekilde çeşitli yapılar inşa edilmesi⁸¹ vakıf arsanın tuvalet veya çöplük olarak kullanılması⁸² gibi çok çeşitli yollarla vakıf mallara zarar verildiğini söylemek mümkündür. Vakıf mala zarar veren kimse, bu zararı tazmin etmekle yükümlüdür. Örneğin vakıf bir evi kiralayıp bazı kısımlarını yıkan ve enkazını da zayi eden kiracıdan, yıktığı kısımların mebniiyyen (sağlam haldeki) kıymeti talep ve dava edilebilir.⁸³

Para vakıfları bu bakımdan farklı bir özellik arz eder. Bu tür vakıflarda vakfedilen mal, paradır. Bu nedenle vakıf malın ayn'ına zarar verme, vakfin asıl sermayesini azaltıcı fiillerle gerçekleşir. Para vakıflarında asıl sermayenin nemalandırılması sonucu elde edilen para ise,

⁷⁷ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Beta Yayınları, 2014), 389.

⁷⁸ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 41/3.

⁷⁹ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 7/1; (1): 49/2; (4): 152/5. Mescid-i Aksa dahilinde sancakbeyinin ikamet ettiği sarayın altına yapılan bazı odalar ve çevresinde, yenicerilik iddiasında olan bazı kimselerin içki içmek dahil türlü taşkınlıklar yaparak Mescid'e zarar vermeleri üzerine verilen hüküm için bkz. BOA, A.DVNS.MSR.MHM (111): 508/1761. Hırsızlar ve evsizler tarafından harap edilmesine göz yumulan vakıf yapılarla ilgili hükümler için bkz. KŞS, 201:39, 201:59. Vakıf gayrimenkullerinin harâbına, ehl-i örf taifesinden kimselerin sebep olduğu olay örnekleri için bkz. KŞS, 202:238, 202:250, 253; BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 7/1; BOA, A.DVNS.MSR.MHM (162): 60/149.

⁸⁰ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 51/2.

⁸¹ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 161/4; (3): 147/3; (3): 156/2; (4): 152/6. Vakıf arsanın zorla yabancı kimselerce zabt edilip ziraate konu edilmesiyle ilgili başka bir hüküm örneği için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 152/2.

⁸² BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 166/1; (3): 64/3; (3): 121/3; (4): 70/1, (5): 11/1; BOA, A.DVNS.MSR.MHM (121): 331/1311. Mescid-i Aksa ve çevresini tetkike giden kâdî'nın, bu esnada rastladığı tuvaletin, harem-i şerife necaset bulaşmaması için yıkılmasını emrettiği hüküm için bkz. KŞS, 201:394.

⁸³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 358/4.

vakfin gelirini oluşturur. Dolayısıyla para vakıflarında, malın ayn'ı da geliri de paradan teşekkül etmekle beraber, bu iki çeşit paraya yönelen müdahaleler, tazmin sorumluluğu doğurmak bakımından birbirinden ayrılır. Örneğin para vakfı mütevellisi asıl sermayeden para alır ve bu parayla ne yaptığı bilinmeden vefat ederse, aldığı para terekesinden tazmin edilirken; vakfin gallesinden aldığı para ile ne yaptığı bilinmeden ölürse, bu miktar terekesinden tahsil olunmaz.⁸⁴ Çünkü bu örneklerden birincisi vakıf malın ayn'ına zarar verme, onu zayi etme hükmünde iken ikincisi vakıf gelirinin idare ve tasarrufu ile ilgilidir. Yine örneğin mütevellî vakfin gelirinden ödenmesi gereken vazifeleri asıl sermayeden öder ise, asıl sermayede oluşan eksilmeyi kendi malından tazminle yükümlü olur.⁸⁵ Yahut vakfiyeye aykırı muameleler yapan mütevellî, herhangi bir şekilde vakfin asıl sermayesinden verdiği parayı tahsil edemezse, zayi ettiği miktarı tazminle yükümlü olur.⁸⁶

2. Vakıf Malın Menfaatine Yönelik Müdahale

Menfaat, bir malın ayn'ının kullanılması ile meydana gelen faydadır.⁸⁷ Menfaatlerin gaspı ve tazmininin imkânı meselesi, İslam hukukçuları arasında en derin tartışma konularından birisidir. Ancak konumuz itibarıyla bu ihtilaf bizi ilgilendirmemektedir. Zira Hanefiler, menfaati, “mal” kategorisine dâhil etmezler ve bu nedenle kural olarak gasp edilmesi ve dolayısıyla tazminini mümkün görmezler. Ancak vakıf mal, yetimlere ait mallar ve muaddün li'l-istiğlâl⁸⁸ olan mallar ile birlikte bu hükmün istisnasını oluşturur.⁸⁹ Dolayısıyla bir vakıf mal gasp edilir ise, yararlanılmış olsun yahut olmasın, muaddün li'l-istiğlâl niteliğinde olsun veya olmasın menfaatinin tazmin edilmesinin şart olduğu hususunda ittifak mevcuttur. Alıkonularak menfaat sağlanan şey bir vakıf gayrimenkul ise, mütevellinin izni ile dahi olsa, haksız bir

⁸⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 391/1-2; el-Bağdadi, Mecmaü'd-damânât, 324; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, 270-271, 275-277. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. Bilmen, Kâmus, cilt 5, 84; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, 339-341.

⁸⁵ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 397/21.

⁸⁶ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 392/3-6, 396/16-17; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, 273.

⁸⁷ Hacak, Atomcu Evren Anlayışı, 95; Ali el-Hafif, Buhûs ve Makâlât fi't-teşrî'i'l-İslâmî (Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabi, 2010), 179; Yunus Araz, İslam Hukukunda Menfaatin Tazmini (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 96-97.

⁸⁸ “Muaddün li'l-istiğlâl mala gelince, bu mal kiraya verilmek üzere belirlenmiş ve hazırlanmış nesnedir.” MAA, m. 417.

⁸⁹ İbn-i Abidin, Reddü'l-muhtâr, 506; Araz, Menfaatin Tazmini, 119-122, 227-245.

şekilde o akarı elinde tutmuş olan kimsenin ecr-i misil ödemesi talep ve dava edilebilir.⁹⁰ Gasp edilen vakıf mal, derhal gâsıbın elinden alınır, vermezse gâsıp hapsedilir.⁹¹ Vakıf bir maldan ücretsiz şekilde yararlanılması da gasp hükmündedir ve ecr-i misil tahakkuk eder.⁹²

Vakıf kurucusu, kimi zaman vakıf mallardan elde edilen geliri şart ederken, kimi zaman da vakıf mallardan elde edilebilen çeşitli menfaatleri şart eder. Bu yolla en çok şart edilen hakkın, sükna hakkı olduğunu söylemekte beis yoktur. Sükna hakkından yalnızca vâkıfın belirlediği kimseler, vâkıfın belirlediği sıraya ve şekle uygun olarak yararlanabilirler. Bu nedenle bu hakka sahip olmayan yahut henüz kendisine bu haktan yararlanma sırası gelmemiş kimselerin, sükna hakkının kullanılmasına müdahale etmeleri hukuka aykırıdır.⁹³

Eğer sükna hakkına sahip birden fazla kişi var ise, hak sahiplerinden yalnızca birisinin vakıf gayrimenkulü tek başına zabt ederek diğer hak sahiplerini engellemesi de gasp teşkil edecektir.⁹⁴ Örneğin

⁹⁰ el-Bağdadî, Mecmaü'd-damânât, 326-327; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 371; Neticetü'l Fetâvâ, m. 729; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1334; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 261, 264, 265, 287, 327-329, 357; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 111-112; Araz, Menfaatin Tazmini, 234-235; Döndüren, Vakıf Meseleleri, 273. Kudüs'te Sahratullahül Müşerrefe Vakfı musakkafatından bir taşınmazı haksız şekilde zabt eden bir Yahudiden ecr-i misil talep edildiğine, buna muvafık fetva alındığına dair hüküm için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (5): 16/1. Benzer örnekler için bkz: BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 32/2; (4): 149/2.

⁹¹ Fetâvâ-yı Hindiyye, 33; Bilmen, Kâmus, cilt 5, 44-47.

⁹² Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 111; Bilmen, Kâmus, cilt 5, 44; Araz, Menfaatin Tazmini, 235. Ücret istemeden vakıf maldan yararlanılmasına izin veren müteveli de zardan sorumlu olur. bkz. el-Bağdadî, Mecmaü'd-damânât, 326.

⁹³ Fetâvâyı Feyziyye, m. 1009, 1030; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 354/16, 355/20, 369/24, 371/33; Neticetü'l Fetâvâ, m. 635, 644, 655, 659; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1239, 1246, 1248, 1396. Örneğin 1793 yılında Kudüs hayırseverlerinden Şeyh Mansur Mısır isimli kimse, yaptırdığı odaların süknasını Mısır'dan Kudüs'e gelen ehl-i ilimden fakir kimselere şart etmiştir. Vâkıfın şartı uyarınca odalardan birisinde ikamet eden Mısır ulemasından bir kimseye, Kudüs sakinlerinden Seyyid Mehmed ve Seyyid İbrahim isimli kimselerin zorbalıkla müdahale ederek vakfa zarar vermeleri üzerine, vâkıfın şartı ne ise o şekilde icra olunup müdahalenin men' edilmesine, şer'e aykırı durumlara izin verilmemesine karar verilmiştir. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 186/1. Benzer örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 35/2; BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 50/1; BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 150/4; BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 161/4; (4): 62/2; (4): 143/3. Kudüs'te vakfa ait çiftliğe yapılan müdahalenin men'i gayesiyle mahkemeye yapılan başvuru için bkz. KŞS, 201: 253. Bir vakfın başka bir vakfa ait taşınmazı gasp ettiği hüküm örneği için bkz: BOA, ADVNS.AHK.ŞM (5): 96/3.

⁹⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 366/12; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 262; Bilmen, Kâmus, cilt 5, 44; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 112.

süknası evlada ve evlad-ı evlada şart edilmiş olan bir vakıf evi, birden fazla evlat hayatta iken içlerinden birisinin veya bir kısmının zabt ederek tek başlarına oturmak istemeleri hukuka aykırıdır.⁹⁵ Başka bir örnekte süknası vâkıfın azatlı kölelerine şart edilmiş bir vakıf evde, azatlı kölelerden yalnızca birinin diğerlerinin rızası olmaksızın zorla tek başına oturması durumunda, diğer hak sahiplerinin hisselerinin ecr-i mislini ödemesi gerekeceği kayıt altına alınmıştır.⁹⁶

Literatürde sık karşılaştığımız bir müdahale örneği, vakfın süknasının şart edildiği kimsenin vakıf akar üzerinde tasarruf etmeye çalışmasıdır. Oysa ona tanınan hak, yalnızca vakıf akarın ayn'ından bizzat yararlanmayı içerir; bu akar üzerinde herhangi bir tasarruf hakkı yoktur. Bu nedenle süknâ hakkı sahibinin, vakıf evde oturmayıp onu başkasına kiralaması ve kira bedelinden yararlanması yahut mütevellinin, vakıf ev üzerinde süknâ hakkı olan birisi varken bu evi başkasına kiralaması vakıf kurucusunun iradesine aykırı bir durum olarak hukuka aykırıdır.⁹⁷ Tersî durumda, örneğin vâkıf, vakıf akardan elde edilen galleyi evladına şart etmiş ise, vâkıfın evlatları gallesinin kendilerine ait olduğundan bahisle vakıf akarın süknâ hakkını zabt ve mütevelliyi başkasına kiralamaktan men edemezler.⁹⁸ Mütevellinin de vakıf evde vâkıfın şartı üzere oturan kimseleri, evi başkasına kiralamak için ihraç etmesi süknâ hakkına yönelik ağır bir müdahaledir.⁹⁹ Nadiren de olsa süknâ hakkı dışındaki vakıf menfaatlerine müdahale edilmesi mevzu bahis olmuştur. Çeşme,¹⁰⁰ suyolu¹⁰¹ veya değirmen¹⁰²

⁹⁵ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1028; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1280. Vakıf akar tüm hak sahiplerinin yararlanmasına müsait değil ise, nöbetleşerek oturmaları gerekir. bkz. Hassâf, Ahkami'l-evkâf, 64; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 366/12; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 262.

⁹⁶ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 371/32; el-Bağdadî, Mecmaü'd-damânât, 332.

⁹⁷ Hassâf, Ahkami'l-evkâf, 64; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 358/1-3, 359/6; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1037, 1044; Neticetü'l Fetâvâ, m. 657; Merginani, el-Hidâye, 929; Bilmen, Kâmus, cilt 5, 28; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 108; Ali Haydar, Tertîbu's-Sunuf, 850 ve 853.

⁹⁸ Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 109; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1083. Ayrıca bkz. ibid m. 1040.

⁹⁹ bkz. Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1044.

¹⁰⁰ Örneğin vakıf bir çeşme yaptırırken mahalle sakinlerinden birisinin evine döşediği özel bir mecra ile su bağlayan vâkıf öldükten sonra, mirasçılarının bu kişinin evine akıtılan suyu kesmeye ve kendi evlerine akıtmaya hakları olmadığı yönündeki fetva için bkz. Fetâvâ-yı Ali Efendi, 337/21.

¹⁰¹ Örneğin Kudüs'te bir vakfın musakkafatından olan değirmenlerden diledikleri gibi yararlanma izni olan Yahudi kimseleri, sadece bir değirmenden yararlanmaları,

şeklinde kurulan vakıflarda mutasarrıfların menfaatlerine yönelen haksız müdahaleler, fetvalar ile ahkam ve mühimme defterlerine konu olmuştur.

3. Vakıf Maldan Elde Edilen Gelire (Galle) Yönelik Müdahale

Galle, kiralanın taşınmazdan elde edilen kira ücreti gibi, bir maldan elde edilen maddi faydadır.¹⁰³ Ev, han, dükkân gibi gayrimenkullerin kirasını, bağ, bahçe ve tarlaların ürününü ve paranın getirisini ifade eden galle terimi, daha çok vakıf mallardan sağlanan gelir anlamında kullanılmakta olup, bir vakfa gelir sağlamak üzere tahsis edilen taşınır taşınmaz her türlü malın tabii ve hukuki semerelerini ifade etmektedir.¹⁰⁴ Vakıf malın ayn'ına değil, gelirine müdahale edilmesi çok daha sık rastlanan bir müdahale şeklidir. Ancak galleye yönelen müdahalelerin çoğunlukla göreve ve işleyişe de müdahale teşkil ettiğini belirtmek gerekir. Zira vakıf gelirinin gereken yerlere sarf edilmesi mütevellinin görevi, vakfın da en önemli amacıdır.¹⁰⁵

Vakıf gelirinde istihkak, yalnızca vâkıfın yararlanma için belirlemiş olduğu şartlar gerçekleştiğinde meydana gelir ve bu haktan yalnızca vâkıfın belirlediği şekilde/sırayla faydalanılabilir. Bu nedenle vakfiye çerçevesinde kendisine henüz yararlanma sırası gelmemiş olan kimseler, vakıf gelirine müdahale edemeyeceklerdir. Örneğin “batnen ba'de batnin” yararlanılan bir vakfın gallesine, önceki batından bir evlat mevcut iken sonraki batından bir evlat müdahale ede-

diğerlerini kullanmamaları talebiyle açgözlü bazı kimseler taciz etmiş; bunun üzerine durumun araştırılması ve bu Yahudilerin istedikleri değirmenden yararlanmalarına engel olunmaması hükme bağlanmıştır. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 153/1.

¹⁰² Örneğin Kudüs'te, saray erkânı tarafından vakıf olarak inşa ettirilen suyollarına zarar veren veya suya haksız şekilde el koyan kimselerin müdahaleleri de, zaman zaman mühimme defterlerindeki hükümlere konu olmuştur. bkz. BOA, A.DVNS.MSR.MHM (139): 215-216/864, (139): 331/1303, (140): 109/396.

¹⁰³ el- Hafif, Buhûs ve Makâlât, 179.

¹⁰⁴ Ahmet Akgündüz, “Galle”, İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 13 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), 338; Araz, Menfaatin Tazmini, 105.

¹⁰⁵ Örneğin Şeyh Mehmed Sun'ullah el-Hâlidî Vakfı'nın meşru bir müteveli ve nazırı var iken Kudüs halkından bir kimsenin, vâkıfın evladı olduğunu iddia ederek hiçbir kanıt göstermeden vakfın yönetimine müdahale etmesi ve gallesini zor kullanılarak alması, hem vakfın gelirine hem de mütevelinin görevine müdahale teşkil etmektedir. Nitekim bu müdahalenin men edilmesine ve zorla el konulan gallenin tahsil edilmesine karar verilmiştir. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 135/2.

mez.¹⁰⁶ Başka bir örnek olarak, vâkıfın evladına ve evladının soyunun tükenmesinden sonra Mekke, Medine veya Kudüs fakirlerine veya başka bir vakfına şart ettiği vakfın gallesine, evladından kimseler mevcut iken Medine mütevellisinin veya diğer vakfın mütevellisinin müdahalesine cevaz verilmeyecektir.¹⁰⁷ Bu hususla ilgili detaylı örnekleri, “Vakıf Şartlarına Aykırılık” başlığında incelemiştik.

Vakıf gelirinden belli miktarda pay sahibi olan kimselerin, hisseleriyle kanaat etmeyerek fazlasını almak için mütevelliyi zorlamaları¹⁰⁸ da sıklıkla anlaşmazlıklara sebebiyet vermiştir. Örneğin vâkıf, vakfın gelirini evladı arasında farklı oranda hisselerle bölüştürerek şart etti ise, evlatlar kendi hisselerinden fazlasına müdahale edemeyeceklerdir.¹⁰⁹ Vakıf malına olduğu gibi vakıf görevlilerinin görevine de müdahale teşkil eden bu türden fiillere, hakkından fazlasını fiilen almak unsuru da eklenince gasp suçu meydana gelir; ki buna ilişkin örnekleri de yukarıda incelemiştik. Örneğin galle üzerinde birden fazla kişinin hak sahipliği söz konusu iken içlerinden yalnızca birinin tüm galleyi alması durumunda, diğer hak sahipleri hisselerinin iade

¹⁰⁶ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 999, 1030, 1048.

¹⁰⁷ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1020, 1032; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, 73 ve 77. Yine örneğin erkek ve kız evlatların soyu kesildikten sonra tevliyeti ve geliri Halilürrahman Vakfı'na şart edilmiş vakfa, henüz kız evlatların soyu kesilmemiş iken Halilürrahman Vakfı'nın mütevellisinin müdahale etmesi şeklindeki benzer bir örnek, Kudüs'te varid olmuştur. Müdahaleyi önlemek için vâkıfın evlatları fetva alarak şikayette bulunmuş; yapılacak yargılama sonrasında fetvaya ve vakıf şartlarına uygun hareket edilmesi hükme bağlanmıştır. Üstelik müdahalenin men'i için verilen emr-i şerife rağmen on iki yıl sonra aynı müdahale tekrarlanmıştır. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 105/3 ve BOA, ADVNS.AHK.ŞM (5): 90/2.

¹⁰⁸ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1125, 1136, 1153. Hüküm örneği için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 222/4.

¹⁰⁹ Neticetü'l Fetâvâ, m. 624; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1027, 1045. Kudüs'teki aile vakıflarında, evlatlardan bazılarının hissesiyle kanaat etmeyerek diğerlerinin hakkına müdahale etmesine ilişkin örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 41/2, (4): 29/3, (4): 34/1. Kudüs'te bulunan ve geliri vâkıfın evlatlarına şart edilmiş başka bir vakıfta, evlattan bazı kimselerin haklarını aldıkları halde fazla para talebiyle mütevelliyi taciz ettikleri olayda da, vakıf şartlarına aykırı olarak gerçekleştirildikleri müdahalenin men'ine hükmedilmiştir. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 115/4. Benzer bir örnekte Kudüs'te bulunan Câmî-i Kebîr Vakfı'nın mütevellileri, hak ettikleri vazifeleri dağıtmakta hiçbir kusur göstermemelerine rağmen, mürtezikadan bazılarının fazladan vazife talep ederek kendilerini zor durumda bıraktıklarını ifade ederek şikayette bulunmuşlardır. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 222/4.

ve/veya tazminini talep edebilirler.¹¹⁰ Zira böyle bir durumda gâllenin tamamını zapt eden, diğerk hak sahiplerinin hisselerini gasp etmiş olacaktır.

Vakıf gelirleri, vâkıfın veya yetkili devlet görevlilerinin belirlediği kişilere, belirlenen oranlarda ve şer'i hükümler uyarınca belli bir öncelik sırasına göre verilir. Bu nedenle ne hizmet mukabilinde vazifeye hak kazanan görevliler¹¹¹ ne de hizmet karşılığında olmayan vazifenin şart edildiği mürtezikadan kimseler¹¹² hak ettikleri ücretten fazlası için vakıf gelirine müdahale edemezler. Fetâvâ-yı Ali Efendi'de, vakfın mürtezikasından bazı kimselerin vazifelerine bir miktar zam ve berat ettirmeleri durumunda, vâkıfın şartına aykırı olan bu zamları mütevellinin vermekten kaçınabileceği ve bu kimseler söz konusu meblağı mütevelliden zorla alırlarsa iade ile yükümlü olacakları kayıt altına alınmıştır.¹¹³ Vakıf gelirinden faydalanabilmek için vakfiyeye aykırı olarak kendilerine vazife ihdas ve berat ettiren kimseler, söz konusu vazifelere kesinlikle hak kazanamaz ve vakıf gelirinden bu şekilde yararlanmak için mütevelliyeye müdahale edemezler.¹¹⁴ Öyle ki, bu kimselere ödeme yapan müteveli hukuken sorumlu olur.¹¹⁵

Vakıf gelirine müdahalenin bir başka görünümü, vakfın gelir getiren kaynaklarına musallat olunmasıdır. Vakıf reayası olan kişilerin ödemekle yükümlü olduğu birtakım vergilerin kim tarafından tahsil edileceği konusunda ehl-i örf ile vakıf idarecileri arasında sıklıkla karşılaşılan ihtilafların bir gerilime yol açtığı ve bu konularda zaman zaman çeşitli düzenlemelere gidildiği görülmektedir. Bu hususta vakıf reayasının ödeyeceği her türlü verginin vakıf idarecileri tarafından tahsil edil-

¹¹⁰ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1049. Kudüs'te bulunan ve gâlesi vâkıfın evladına eşit şekilde şart edilmiş vakfın gelirlerini tek başına zabt ederek hissesini isteyen diğerk evlatlara hakkını vermeyen kişinin şikayet edilmesi üzerine, vakfiye uyarınca hareket edilmesine hükmedilmiştir. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 41/2.

¹¹¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 403/13; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1119, 1121.

¹¹² Fetâvâ-yı Ali Efendi, 405/19-21; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1125, 1153.

¹¹³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 409/2-3.

¹¹⁴ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1117; Neticetü'l Fetâvâ, m. 708; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 407/7, 409/4, 410/5, 7, 8; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1286, 1287, 1288, 1289, 1375, 1376, 1381; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 366; Bilmen, Kâmus, cilt 4, 349; cilt 5, 67, 71. Ayrıca bkz. VGMA, 814: 106/1 Aktaran: Şerife Eroğlu Memiş, Hurufat Defterlerinde Kudüs-i Şerif: Vakıflar, Görevler ve Görevliler (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017), 306.

¹¹⁵ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1290; Bilmen, Kâmus, cilt 5, 81; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 94.

mesi, vakfa ait olanların gerekli yerlere harcanması, hazineye ait olanların ise uygun şekilde hazineye ulaştırılması yolunun tercih edildiği söylenebilir. Örneğin sınırları belli bir köyün mahsullerini veya vergilerini, Defter-i Hakanî’de kayıtlı olan hakkına binaen uzun süreden beri almakta olan bir vakıf var iken, köyün bu gelirlerine ehl-i örf taifesinden kimselerin musallat olarak vakfı zarara uğratmaları, vakfın gelir getiren kaynaklarına müdahalenin en çok rastlanılan şeklidir.¹¹⁶ Mezkur hükümlerde vakıf gelirlerini gasp eden kişilerin, zimmetlerine geçirmiş oldukları vakfa ait paraların bütünüyle tahsil edilmesine ve müdahaleye derhal son verilmesine hükmedildiğini görmekteyiz.

Aynı köyün gelirlerinde, hisseleri belli şekilde hem has ve tımar sahiplerinin hem de vakıfların mutasarrıf olması söz konusu olabilir. Bu durumda vakıf görevlileri vakfın hakkı olan mahsulü/geliri almak istediklerinde, ehl-i örtten olan diğer mutasarrıfların kendi paylarıyla yetinmeyerek vakıfların hisselerine haksız müdahale etmeleri sıklıkla şikayetlere konu olmuştur. Defter kayıtları incelendiğinde, bu gibi durumlarda vakıfların haklarına müdahale edilmemesinin, Defter-i Hakanî kayıtları mucebince hareket edilmesinin hüküm altına alındığını görüyoruz.¹¹⁷ Benzer bir şikayet kaydında Kanuni Sultan Süleyman’ın Kudüs’teki vakıflarının nazırı olan Bâbüssaâde Ağası Ahmed Ağa, Kamame Kilisesi girişinde alınan ziyaret ücretlerinden elde edilen gelir başta olmak üzere vakıf gelirlerine Kudüs mütesellimlerinin musallat olduğunu bildirerek her bakımdan serbest olan bu vakıfların gelirlerine yönelen müdahalelerin men’ini talep etmiştir.¹¹⁸

¹¹⁶ BOA, ADVNS.AHK.ŞM, (2): 76/2, (2): 156/1, (2): 184/2, (2): 314/5, (3): 153/3, (5): 13/1. Örneğin 1743 yılında Kudüs kadısına gönderilen bir hükümde, Kudüs kazasına tâbi ve vergilerinin vakıf tarafından tahsil edilmesi gereken bir köyün civarında bulunan sipahinin köyün vergilerine el koyması üzerine, kanun hilafına gerçekleşen bu müdahalesinin men’i emredilmiştir. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 37/3. Köy sakinlerinin vakıf gelirlerine müdahalesine ilişkin örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 30/5, (3): 40/5. “Ecânibden olan kimseler” veya “Ecânib ve ašhab-ı ağrazdan bazı kimseler” olarak ifade edilen köye yabancı kimselerin vakıflara müdahalelerine dair örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 148/1, (3): 152/2, (3): 156/1, (4): 129/3, (4): 162/2, (5): 53/1, (5): 95/1, (5): 129/2; ayrıca bkz. BOA, A.DVNS.MSR.MHM (121): 161/624. Kudüs Şer’iyye Sicillerinden örnekler için bkz. KŞS, 200: 60, 214: 151, 229:1, 261: 26.

¹¹⁷ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 56/4, (3): 127/1, (4): 110/3, (4): 150/1 ve 160/3, (5): 30/2.

¹¹⁸ BOA, A.DVNS.MSR.MHM (148): 163/507.

Vakıf gelirlerine dolaylı olarak müdahale edilmesi söz konusu olabilir mi? Örneğin gelirleri bir vakfa tahsis edilmiş olan köylerde, halktan haksız yere vergi toplayarak¹¹⁹ veya haraç keserek,¹²⁰ köy halkını vakfa ödemesi gereken vergileri ödeyemez hale getirmek bu kapsamda değerlendirilebilir. Yine halk arasında çeşitli sebeplerle fitne ve düşmanlık yayarak yerleşim yerlerinde kargaşaya, mal ve can kayıplarına ve dolayısıyla vakfa tâbî köylerde düzenin bozulmasına ve vergilerin toplanılamamasına sebep olunması¹²¹ vakıf gelirlerine dolaylı müdahale görünümündeki fiillerdir. Vakfa tâbî köylerdeki halkın, vakfa vergi ödememeleri için kışkırtılmaları¹²² da vakıf gelirlerine müdahale amacına hizmet etmektedir. Failin genellikle ehl-i örften olduğunu gördüğümüz bu nitelikteki müdahalelerin başka bir örneği şudur: Haseki Sultan Vakfı'na tâbî Kamame Kilisesi'ne ziyarete gelen Rum ve Ermenilerin resmi giriş ücreti dışında bir şey ödemeleri gerekmez iken, ehl-i örf taifesinden kimseler kiliseye varmadan yol üzerinde ziyaretçileri durdurarak zorla para almayı âdet edinmişlerdir. Vakıf gelirlerine dolaylı müdahale dışında yol güvenliğini ve genel asayişini tehdit eden nitelikte ağır suçlar içeren bu uygulamanın önüne geçilmesi için birçok merkezî ve yerel yönetici görevlendirilmiştir.¹²³

B. Vakıf Görevlilerine Yönelik Müdahale

Bir fiilin vakıf görevlisinin görevine yönelik müdahale teşkil edebilmesi için, bir kimsenin meşru bir sebebi, hak veya yetkisi olmaksızın, meşruiyet üzere vakıf görevini ifa eden bir görevliye, görevini hukuka uygun şekilde ifa etmesine engel olacak şekilde müdahalede bulunması gerekir. Örneğin Haseki Sultan vakıflarında babalarından intikal eden kitabet görevine mutasarrıf olan ve görevlerini hakkıyla ifa eden kardeşlere, vakfın kâtibinin olmadığı iddiasıyla müdahale eden ve ortalığı karıştırarak vakfa zarar veren Abdülhay isimli kimsenin müdahalesinin men edilmesi ve kardeşlerin elindeki beratlarla,

¹¹⁹ bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 189/3, (2): 156/1, (3): 110/4, (3): 156/3, (4): 92/1, (4): 191/4. Ayrıca bkz. BOA, A.DVNS.MSR.MHM (9): 234/427.

¹²⁰ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 9/1. Şer'iyye sicillerinde de, vakıflara bağlı köylerin ahalilerinden talep edilen haksız vergi ve ücretlerin kaldırılmasının emredildiği hükümlere rastlanmaktadır. bkz. KŞS, 201: 311, 248: 46.

¹²¹ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 186/2.

¹²² BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 86/4, (2): 12/2, (2): 76/3, (4): 160/2.

¹²³ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 289/3.

vakıfta yürürlükte olan şartlara ve kadim uygulamaya uygun şekilde hareket edilmesi, 1752 tarihli hükümlerle emredilmiştir.¹²⁴

Vakıflara yönelen müdahaleleri ele alan çalışmalara bakıldığında, vakfa müdahale fiillerinin büyük bir kısmının göreve müdahale biçiminde gerçekleşmiş olduğu görülür.¹²⁵ Bu durum, insanların vakfın kaynaklarını yönetme veya en azından vakıf olanaklarından uzun süreli ve düzenli şekilde yararlanabilme imkânları sunan daha güvenli ve muhtemelen daha prestijli bir yol olarak vakıf görevlerine sahip olmayı, vakfın herhangi bir malını elinde tutmaktan veya gelirinden pay almaktan daha cazip gördüğüne işaret etmektedir.

İncelediğimiz fetva mecmualarında da vakıf görevlilerinin görevlerine müdahaleye dair misallere sıklıkla rastlanılmaktadır. Örneğin beratla tevcih edilen tevliyet veya cibayet gibi bir vakıf görevini, önceki görevlinin oğlunun “Daha önce babam/annem bu görevi mutasarrıf idi.” diyerek ele geçirmeye çalışması¹²⁶ veya önceki görevlinin, daha önce o görevi yaptığından bahisle yeni görevliye müdahale etmesi¹²⁷ durumlarında bu müdahale gerekçelerine meşruiyet tanınmamıştır. Önceki görevlinin geçersiz bir şekilde görevi ferağ ettiği kimsenin, bu ferağa binaen görevin kendisine ait olduğunu söyleyerek görevi hak sahiplerine zabt ettirmemesi¹²⁸ veya vakıfta hâlihazırda görev yapan bir görevlinin vakıftaki diğer bir görevi de yapacağını söyleyerek görev sahibini engellemesi¹²⁹ de bu kabildendir.

¹²⁴ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 66/4.

¹²⁵ Esmâ Nur Topcu, “Önceki Hukukumuzda Vakfa Müdahale Kavramı” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2020), 113-121; Alaattin Dolu, Osmanlı Kudüs’ü Kent Kimliği Nüfuz ve Meşruiyet 1703-1789 (İstanbul: Küre Yayınları, 2020).

¹²⁶ Neticetü’l Fetâvâ, m. 734, 741; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 296. Ayrıca bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (5): 127/1.

¹²⁷ Neticetü’l Fetâvâ, m. 739; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 350/1, 422/3. Örneğin Kudüs’te geliri vâkıfın evladına şart edilmiş bir vakıfta, kira gelirini paylaşmak isteyen evlatlara, Mehmed isimli yabancı bir kimse önceden vakfın mütevellisi olduğunu iddia ederek müdahale etmiştir. Mehmed’in vakıf şartlarına aykırı müdahalesinin men edilmesi ve meselenin mahallî yargıda görülmesi emredilmiştir. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (5): 127/1.

¹²⁸ Neticetü’l Fetâvâ, m. 737, 740.

¹²⁹ Neticetü’l Fetâvâ, m. 676; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 391/5.

Vakıf görevlilerinin ve çalışma şekilleri ile ücretlerinin tayini hususunda da ölçütün, öncelikle vakfiyedeki şartlar olduğundan bahsetmiştik. Özellikle aile vakıflarında, vâkıfın tevliyet ve nezaret gibi önemli görevleri belli şartlarla evlatlarına verdiği sıklıkla rastlanır.¹³⁰ Bu realite, evlatlarından veya aile bireylerinden birileri buldukça vakıf kurucusunun, vakfın yönetimine ve işletimine dışardan kimseleri müdahale ettirmeme arzusu olarak yorumlanabilir. Bu hususta vâkıfın ihdas ettiği şartlar mevcut ve bu şartlar doğrultusunda göreve hak kazanmış bir kimse var ise, diğerleri bu şartlara aykırı bir hak iddiasıyla göreve müdahale edemezler.¹³¹

Vakfiyede bu şekilde tayin edilen görevliler bulunmuyor ise, beratla mutasarrıf kılınan görevliler iş başı yapacaktır. Beratla mutasarrıf kılınmış bir görevliye de hukuken geçersiz gerekçelerle müdahale edilmesinin meşru olmadığı izahıtan varestedir. Eğer söz konusu görev üzerinde hak sahipliği iddiasında olan bir kimse var ise, bu kişinin iddiasını ispatlaması gerekir;¹³² aksi takdirde göreve müdahalesine izin verilmez.¹³³ Vakfiyeye veya gerçek duruma aykırı olarak vazife

¹³⁰ bkz. Ali Himmet Berki, "Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz ve İhmaller". Vakıflar Dergisi, 8 (1969): 337; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1272; Yüksel, Vakıfların Rolü, 59-60, 68; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, 309; Yedi yıldız, Vakıf Müessesesi, 177; Eroğlu Memiş, Kudüs-i Şerif Vakıflar, 251; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, 54; Döndüren, Vakıf Meseleleri, 53. 18. yüzyıl Kudüs'ünden hüküm örnekleri için bkz. BOA, ADVNS.ŞM (4): 1/1, (4): 34/1, (4): 105/3, (4): 125/2, (5): 27/1, (5): 90/2, (5): 127/1.

¹³¹ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1272, 1286, 1287; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 999, 1022, 1025, 1039, 1043; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 368/19, 369/22. Örneğin, Haseki Sultan vakıflarında babalarından intikal eden kitabet görevine mutasarrıf olan ve görevlerini hakkıyla ifa eden kardeşlere, vakfın kâtibinin olmadığı iddiasıyla müdahale eden ve ortalığı karıştırarak vakfa zarar veren Abdülhay isimli kimsenin müdahalesinin men' edilmesi ve kardeşlerin elindeki beratlarla, vakıfta yürürlükte olan şartlara ve kadim uygulamaya uygun şekilde hareket edilmesi, 1752 tarihli hükümlerle emredilmiştir. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 66/4.

¹³² Fetâvâ-yı Ali Efendi, 353/9; Bilmen, Kâmus, cilt 5, 92. Kudüs'te Hazret-i Yahyâ ve Hazret-i Zekeriyâ vakıfları mütevellisinin çocuksuz vefat etmesi üzerine, mütevellinin tevliyet görevini kendisine şahitler önünde bıraktığını iddia eden kişinin, iddialarının doğru olup olmadığının araştırılması emredilmiştir. bkz. BOA, ADVNS.ŞM (1): 279/4, ayrıca bkz. BOA, ADVNS.ŞM (3): 32/2.

¹³³ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1011. 1780 senesinde Şeyh Mustafa isimli kimse, Kudüs'ün Remle kazasında bulunan cami ve Ebu Hureyre Evkafının mütevelliliğini yaparken hâlihazırda resmîyette müteveli ve nazır olarak görünen kişinin hukuka aykırı şekilde görevi kendisine berat ettirdiğini ve aslında tevliyet ve nezaretin kendi hakkı olduğunu güvenilir kimselerin şahitliği ile ispatlayarak önceden olduğu

ihdas ve berat ettirilmesi durumunda ise, bu kimselerin ücrete hak kazanamayacağını belirtmiştik. Tabiatıyla, hak iddia ettikleri görevin sahibine de müdahale edemezler.¹³⁴

1787 senesinde Kudüs kadısına yazılan bir hüküm, tevliyete beratla mutasarrıf birisi var iken, dışardan bir kimsenin tevliyet görevinde hak iddia ederek berat sunması üzerine, muhasebe ve ruznamçe defterleri incelenerek böyle bir beratın verilmediğinin anlaşılması nedeniyle, yetkili mütevelliyeye sahte berat ibrazı ile yaptığı müdahalenin men' edilmesi kararını ihtiva etmektedir.¹³⁵ Aynı sene, tevliyeti evladı ve utekasının soyu kesildikten sonra Kudüs'te bulunan Halilürrahman Vakfı'na şart edilmiş vakfın tevliyetinin, evladın ve utekanın soyunun kesilmesi üzerine mezkur vakfın mütevellisine verilmesi üzerine, bazı kimseler vâkıfın evladından olduklarını iddia ederek göreve müdahale etmişlerdir. Ancak belde ahalisinden çok sayıda güvenilir kişinin şahitliğiyle iddianın asılsızlığı ortaya çıkınca, tevliyetin Halilürrahman Vakfı mütevellisine verilmesine hükmedilmiştir.¹³⁶

Göreve müdahale, yalnızca o görev üzerinde kendi adına hak iddia eden kişilerin başvurduğu bir fiil değildir. Somut durumda göreve müdahale yetkisi olmayan hâkim veya vâkıf gibi makamların da vakıf görevlilerine müdahale etmeleri ihtimal dahilindedir. Eğer görevlileri değiştirme yetkisini elinde tutmaya yönelik bir şart koymamış ise, vakıf kurucusu da kural olarak sahih ve bağlayıcı bir vakfın görevlile-

gibi tevliyet ve nezaret görevini üzerine almıştır. bkz. BOA, ADVNS.ŞM (3): 32/2. Şer'iyye sicillerinde rastladığımız başka bir örnekte, Sultan Kayıtbay Vakfı mütevellisi Carullah Efendi'ye dava açan Abdülkadir Mağribi, elinde tevliyet vazifesi için kendisine verilmiş 1701 tarihli sultan beratı olduğunu iddia etmiş ve teskilini istemiştir. Carullah Efendi ise söz konusu vazife için kendisinde iki sultan beratı olduğunu ve Abdülkadir'in elindeki beratın sahte olduğunu öne sürmekteydi. Kâdının hükmü, Abdülkadir'in beratını reddederek Carullah'ın görevde kalmasına karar vermek olmuştur. bkz. KŞS, 201:264. Benzer bir dava için bkz. 201:270.

¹³⁴ bkz. 113. dipnot. Kudüs vakıflarına dair sahte berat veya hüccet ile müdahale fiilinin vuku bulduğu ve müdahalenin men edilerek görevin asıl sahibine zabt ettirilmesi kararının verildiği örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 222/6, (4): 59/3, (4): 128/1 ve KŞS, 201:263. el-Halil vakfı mütevellisi, bazı insanların vakıfta duran sandığı açıp içine sahte hüccetler koyarak vazife elde etme çabalarını engellemek için mahkemeye başvurmuştur. bkz. KŞS, 201:249.

¹³⁵ BOA, ADVNS.ŞM (4): 128/1. Kudüs vakıflarına sahte berat ibrazı ile yapılan diğer müdahale örnekleri için bkz. BOA, ADVNS.ŞM(3):139/1, (5):7/2,(5):89/2ve KŞS,201:263.

¹³⁶ BOA, ADVNS.ŞM (4): 1/1. Benzer bir hüküm için bkz. BOA, ADVNS.ŞM (5): 27/1.

rine müdahale edemez.¹³⁷ Örneğin berat veya hüccet ile atanan vakıf görevlilerini azledemez.¹³⁸ Hâkimin de meşru bir sebep yok iken vakıf görevlilerine müdahale etme yetkisi yoktur. Vâkıfın vakıf görevlilerini tayin ve azletme yetkisini verdiği belirli kişiler, vakfiyeye uygun şekilde görevlilerin tayini ve azli işlemlerini gerçekleştirirken, hâkimin bu işlemleri kabul etmeyerek kendi istediği kişileri görevlendirmesi veya istemediği kişileri azletmesi, hâkim müdahalesinin sık karşılaşılan bir örneğidir.¹³⁹ Hâkimin müdahalesine ilişkin ilginç bir örnek, kurduğu vakfın tevliyetini hayatta olduğu müddetçe kendisine şart eden ve bu görevi yürütmekte olan vâkıfın, azlini gerektiren bir hali yok iken, hâkim kararıyla azledilerek tevliyetin başkasına tevcih edilmesidir.¹⁴⁰

Göreve müdahale, ihtilaf konusu olmuş görevde hak sahipliğine değil, onun yapılış şekline de yönelmiş olabilir. Müteveli görevin ifasına ilişkin hiçbir kusur işlememiş iken, hâkimin vakfın işlerine müdâhil olması, mütevellinin görevini yapma şekline müdahale teşkil edecektir. Zira mütevellinin hukuka uygun şekilde yürüttüğü vakıf işlemlerine hâkimin müdahale etmesi, bu işlemleri iptal etmesi mümkün değildir. Mesela mütevellisi bulunan bir vakfın taşınmazlarını doğrudan hâkim kiralayamaz.¹⁴¹ Yine örneğin vakıfta istibdal şartları oluşmuş ve gerekli izinler alınmış iken, hâkim bu istibdal işlemi iptal etmeye muktedir olamaz.¹⁴² Aynı şekilde hâkimin, mevcut mütevellinin hiçbir kusuru yok iken müteveli naibi ataması da, bu naibin vakıf işlerine müdahale ederek galleden pay istemesi de mütevellinin işlerine usulsüz ve haksız müdahale teşkil eder.¹⁴³ Hâkimin bir vakfın gallesinin başka bir vakfa harcanmasını emretmesi ve görevlileri buna

¹³⁷ Ebu Yusuf'a göre vâkıf, şart koşmamış olsa dahi müteveliyi azletmeye yetkilidir. İmam Muhammed'e göre vâkıfın dahi, şart etmemişse, fakirlerin vekili olan müteveliyeye müdahale etme hakkı yoktur. bkz. Fetâvâ Kadıhan, 282; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 356; Bilmen, Kâmus, cilt 5, 88; Öztürk, Yazır Gözüyle Vakıflar, 183.

¹³⁸ Fetâvâ-yı Fezziyye, m. 1017; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 297, 354.

¹³⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 351/2-4, 374/6; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1318-1319, 1389; Fetâvâ-yı Fezziyye, m. 1021; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 290.

¹⁴⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 372/1.

¹⁴¹ İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 288.

¹⁴² Fetâvâ-yı Ali Efendi, 382/2; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1329; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 115; Bilmen, Kâmus, cilt 4, 357.

¹⁴³ İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 297; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1376; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 88; Bilmen, Kâmus, cilt 5, 75; Öztürk, Yazır Gözüyle Vakıflar, 171.

cebretmesi de bu kabildendir.¹⁴⁴ Vakfın muhasebesinin hâkim tarafından ne sıklıkta denetleneyeceği, vakfiyede tayin edilmiş olabilir. Vakfiyede buna ilişkin bir şart yer almamışsa, birkaç yılda bir denetlenmesi yeterlidir. Vakfın periyodik muhasebesi hukuka uygun şekilde görülmüş ve şüphe gerektiren bir durum mevcut değil iken, vakfın muhasebesinin hâkim veya selef mütevellî tarafından yeniden görülmek istenilmesi de göreve müdahale teşkil eder.¹⁴⁵

Vakıfta çeşitli hak sahiplikleri olan kimselerin de görevli kişiye değil, bu kişinin görevi yapma şekline müdahale etmeleri söz konusu olabilir. Bir diğer deyişle, vakıf görevlisinin hukuki çerçevede değil; kendi istek ve arzuları doğrultusunda hareket etmesini talep eden insanlar olabilir. Bu durumun en belirgin örneği, mürtezikanın veya görevlilerin ücretle ilgili hususlar sebebiyle görevini hukuk çerçevesinde yerine getirmekte olan mütevellîye baskı yapmalarıdır.¹⁴⁶ Örneğin bir süredir ödenmekte olan vazife miktarına kanaat etmeyerek fazlasını ödemesi için mütevellîyi zorlamaları,¹⁴⁷ aydan aya ödenen ücretlerin tamamını peşin almak için mütevellîye cebir uygulamaları,¹⁴⁸ mütevellînin vakıf gelirini nasıl harcayacağına müdahale ederek mesela vakfın tamirine bütçe ayırmasına mâni olmaları¹⁴⁹ bu çeşit müdahalelerdendir. Bu kişilerin mütevellîden fazladan istedikleri miktarları zorla almaları¹⁵⁰ durumunda yine gasp suçu vücut bulmuş olacaktır. 1743 yılında Kudüs'te bulunan Halilürrahman Vakfı mütevellîsinin, türlü yalanlar uydurmak

¹⁴⁴ Fetâvâ-yı Fezziyye, m. 1076.

¹⁴⁵ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 376/14-15, 377/16-17; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 382; Bilmen, Kâmus, cilt 5, 87; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 90.

¹⁴⁶ bkz. Fetâvâ-yı Ali Efendi, 408/9, 417/6; Fetâvâ-yı Fezziyye, 1133. Ayrıca vakıf görevlilerinin ücretlerini aldıktan sonra mütevellîyi taciz etmemeleri, atanan görevliye müdahale etmemeleri, vakfın muhasebe işlerine dâhil olmak isteyen görevlilerin engellenmesi gibi konularda fermanlar sadır olduğunu da görmekteyiz. bkz. VGMA, 763: 488/4; 489/27; 490/50.

¹⁴⁷ Neticetü'l Fetâvâ, m. 698; Fetâvâ-yı Fezziyye, m. 1111, 1119, 1125, 1136; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 405/19-21. Ayrıca bkz. Bilmen, Kâmus, cilt 5, 64.

¹⁴⁸ Neticetü'l Fetâvâ, m. 691.

¹⁴⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, m. 3-4; Neticetü'l Fetâvâ, m. 640. 1760 tarihli bir hükümdede Kudüs'teki Medrese-i Hamrâ Vakfı'nın mütevellîsi Seyyid Mustafa bin Ebülfazl el-A'lemî'nin, usulüne uygun şekilde vakfın tamirine ödediği parayı geri almasına, şeyhülislam tarafından verilen fetvaya aykırı olarak engel olan mürtezikanın müdahalesinin engellenmesini talep ettiğini görmekteyiz. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 163/2.

¹⁵⁰ Fetâvâ-yı Fezziyye, m. 1120, 1121.

ve zor kullanmak suretiyle vakfın mütevellilerinden para almanın, vakfın mürtezikasının âdeti haline geldiğini bildirerek şikayetçi olduğunu görmekteyiz.¹⁵¹ Mütevellinin de görevini hukuka uygun şekilde yerine getiren diğer vakıf görevlilerine müdahale edemeyeceği, fetva mecmualarında kayıt altına alınmıştır.¹⁵²

C. Vakfın İşleyişine Yönelik Müdahale

Vakfın işleyişi, vakfın amacı doğrultusunda ve hukuki çerçeveye uygun şekilde işletilmesini sağlayan her türlü iş ve işlemi kapsamına alır. Özellikle vakıfta görev yapacak uygun personelin seçilmesi, vakfa ait gelirlerin toplanılması ve gerekli yerler ile kişilere sarf edilmesi, vakıf malların muhafaza, bakım ve onarımı, vakıf gayrimenkullerin kiraya verilerek işletilmesi bu kapsamda zikredilmelidir. Vakfın işleyişi, tabiatıyla vakıf mala veya vakıf görevlisine yönelen tüm müdahalelerde öyle ya da böyle zarara uğratılmış olur. Ancak doğrudan mala veya göreve yönelmemiş olup müdahale teşkil eden fiiller de vardır ki; bu fiiller, vakfın işleyişine yönelen müdahaleler olarak ayrıca ele alınmayı gerektirmektedir. Örneğin vakıf yöneticilerinin meşru bir gerekçe olmaksızın diğer vakıf görevlilerine veya mürtezikalara hak ettikleri vazifelerini vermemelerini, vakıf mala veya vakıf görevlisine müdahale kapsamında değerlendirmek zordur. Ancak böyle bir tasarruf şekli, vâkıfın yahut o bildirmemiş ise devlet görevlilerinin tayinleriyle belirlenen vakıf işleyişini sekteye uğratabilir. Ahkâm defterlerinde vakfın gâllesini evladına şart eden vâkıfın iradesine aykırı şekilde, vakfa yaptığı masrafları gerekçe göstererek vâkıfın evlatlarına ödeme yapmayan mütevellinin şikayet edilmesi üzerine, durumun mahallinde incelenmesine, vâkıfın şartlarına riayet edilmesine ve mütevellinin zimmetinde biriken vazifelerin ödenmesine karar verildiği örnek hadiseler mevcuttur.¹⁵³ Yine vakfın mütevellisinin veya

¹⁵¹ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 22/3. Vakfa yabancı kimselerin de vakıftan menfaat temin etmek için mütevelliyeye baskı yapmaları söz konusu olmuştur. Örneğin Kuddüs'te Mescid-i Aksa-i Zülfikariye Medresesi Evkafı'nın nakit hiçbir geliri yok iken, yabancı kimselerin vazife talebiyle rencide ettikleri müteveli şikayette bulunarak almış olduğu fetva gereğince müdahalenin men'ini talep etmiştir. bkz. BOA, A.DVNS.MSR.MHM (118): 397/1621.

¹⁵² Fetâvâ-yı Ali Efendi, 424/13; Fetâvâ-yı Fezziyye, m. 1084.

¹⁵³ bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 32/1. Yine örneğin vakfın gâllesinin hizmet karşılığında veya karşılıksız olarak bazı kimselere şart edildiği bir vakıfta, vakfın icareteyn usulüyle kira geliri kazandığı akarlar var iken, mütevellinin "İcare-i mu-

mürtezikanın, vakıf görevlilerin vazifeleri karşılığında hak ettikleri ücretlerini almalarına engel olmaları vakfın işleyişine müdahale oluşturur.¹⁵⁴

Vakfın verimli bir şekilde işletilebilmesi, çoğu zaman vakfa gelir getirmesi için tahsis edilen taşınmazların kiralanmasına bağlıdır. Mütevellilerin, bu sözleşmelerin yapılış aşamasında veya yapıldıktan sonra muhataplarını çeşitli şekillerde taciz ederek sözleşmelerin gerektiği gibi ilerlemesine engel olmaları söz konusu olabilir. Örneğin mütevellinin, vakıf adına sözleşmeler yaparken rüşvet alması veya almak için baskı yapması¹⁵⁵ veya bu sözleşmelerde alınan ücreti haksız bir şekilde artırmak isteyerek kiracıları tehdit etmesi¹⁵⁶ yahut geçerli bir kira sözleşmesini, süresi dolmadan feshederek kiracıyı çıkarmaya çalışması¹⁵⁷ ne vakıf mala ne de vakıf görevlisinin görevine müdahaledir. Ancak bu şekilde görevin kötüye kullanılmasının, vakıf işlerinin sıhhatle ilerlemesine engel olacağı açıktır ve işaret edilen fetvalarda da görüleceği üzere mütevellinin bu tasarrufları gerçekleştirme yetkisi yoktur. İncelediğimiz bir örnekte, Sahratullah

accele galleye dâhil değildir.” diyerek hak sahiplerine vazifelerini dağıtmaması, vakıf işleyişinin hem vakfiyeye hem de şer’i hükümlere aykırı bir müdahaleyle zarara uğratılması demektir. Fetva örnekleri için bkz. Neticetü’l Fetâvâ, m. 689, 690; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1110, 1112; Behcetü’l Fetâvâ, m. 1369, 1479, 1510.

¹⁵⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 402/8, 406/2, 407/5-6. Mütevellinin “Beratın vakıf defterine kaydolunmamış idi.” diyerek ücreti vermektan kaçındığı örnek için bkz. Neticetü’l Fetâvâ, m. 706. “Sırada sizden önce gelen mutasarrıf, tasarruf hakkı doğmadan öldüğü için ücret vermem.” dediği örnek için bkz. ibid, m. 650. “Beratında yazandan fazla ücret vermem.” dediği örnekler için bkz. ibid m. 707; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 403/11-12. “Vakfiyede beratından daha az ücret şart edildiği için fazlasını vermem.” dediği örnekler için bkz. Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1139, 1144; “Beratın askerî berat olduğundan ücret vermem.” dediği örnekler için bkz. Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1113, 1123. “Muhasebeden tezkere almadığın için ücret vermem.” dediği örnek için bkz. ibid m. 1141. Kudüs vakıflarında mütevellilerin gerekçesiz bir şekilde ücret ödememeleri sebebiyle şikayet edildikleri örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 290/2, (3): 37/1, (4): 32/1.

¹⁵⁵ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1098-1099; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 421/ 2, 4-6; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 385.

¹⁵⁶ Behcetü’l Fetâvâ, m. 1326; Fetâvâ-yı Ali Efendi, 387/9, 430/6.

¹⁵⁷ Behcetü’l Fetâvâ, m. 1338, 1469; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, 390; Bilmen, Kâmus, cilt 5, 25; Ömer Hilmi, Eski Vakıflar, 109. Babasından intikal eden mukataalı vakıf arsa üzerinde tasarruf eden ve mukataa ücretini edada kusur etmeyen Kudüslü bir zimmî, arsayı elinden almakla kendisini tehdit eden mütevellinin müdahalesini durdurmak için önce fetva almış; sonrasında şikayet yoluna başvurmuştur. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (5): 79/1.

Vakfı taşınmazlarından birisine mutasarrıf olan kimsenin annesinin vefatı üzerine, mütevellinin vakıf taşınmazı gasp etmesi ve hukuka aykırı şekilde başkasına kiralamakla tehdit etmesi şeklinde gerçekleştirdiği fuzuli müdahalenin men'i emredilmiştir.¹⁵⁸ Hiçbir sebep yok iken vakıf menzili mutasarrıfından alıp başkasına vermesi de, bizzat mütevellinin vakfın işleyişine yönelik şer'an geçerli bir sebebi olmayan müdahalesidir.¹⁵⁹

Müteveli başta olmak üzere vakıf görevlilerinin, gelirleri vakfa ait olan köylerde ikamet eden reayadan, kanuna aykırı vergiler talep ederek halka zulmettiklerine dair hükümler de ahkâm-ı şikayet defterlerinde yer almıştır. Örneğin Kudüs kazasına bağlı ve Sahratu'llâhu'l-Müşerreffe ve Şeyh Musa el-Hakkârî Vakıflarına tâbi olan köylerin reayası, öşür, rüsûm-u raiyyet ve sair vergilerini olması gerektiği şekilde öderken, mezkûr vakıfların mütevellilerinin ödenenlerle kanaat etmeyip hukuka aykırı olarak daha fazla akçe talep ederek ve zorla alarak halkı perişan etmeleri üzerine, 1746 senesinde Şam valisine ve Kudüs kadısına, müdahalenin men' edilmesi için hüküm gönderilmiştir.¹⁶⁰

Esasen yukarıda "Amel-i Kadim'e Aykırılık" başlığı altında incelemiş olduğumuz müdahaleler ile "Vakıf Görevlilerine Yönelik Müdahale" başlığında incelemiş olduğumuz görevin yerine getirilme şekline ilişkin müdahaleler, doğrudan vakfın işleyişine müdahale teşkil ettiklerinden örneklerin burada hatırlanması yerinde olacaktır. Vakfın işleyişine müdahale ile ilgili münferit örnekler vermek de mümkündür. Örneğin vakıf korudaki ağaçları kesmek isteyen müteveliye, civar köy halkının

¹⁵⁸ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 288/2. Yine örneğin 1743 yılında Sahratullah ve Hatuniye Vakfı musakkafatından taşınmazlarda vakıf mütevellisinin verdiği temessük ile tasarruf eden ve kira bedellerini ödemekte hiçbir kusuru olmayan Yahudileri, fazla kira talebiyle zulme uğratan mütevellinin müdahalesinin engellenmesi ve durumun mahallinde kanun çerçevesinde incelenmesi hükmü Kudüs kadısına gönderilmiştir. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 43/1. Başka bir belgede vakıf arsayı üç seneliğine kiralayarak ücreti peşin veren Şeyh Yunus'un, 1781 yılında vakıf mütevellisinin fazla ücret talebiyle süresinden önce kira sözleşmesini fesh ettiğini bildirerek, davasına muvafık olarak Şeyhülislamdan aldığı fetva gereğince müdahalenin engellenmesini talep ettiğinden bahsedilmektedir. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 47/4.

¹⁵⁹ Düzdağ, Ebussuud Fetvaları, no: 79.

¹⁶⁰ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 158/2. Benzer bir hüküm için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 28/4.

korunun köylerine yakın olduğunu söyleyerek engel olması,¹⁶¹ müteveliye vekâlet eden kişinin, bir vakıf araziden uzun süredir tahsil edilen verginin oranını reaya ile anlaşarak düşürmesi,¹⁶² ölümlerin defnedildiği bir vakıf arsada, müteveli izniyle gömülen ölümlerin bir sonraki müteveli zoruyla çıkarılması ¹⁶³ gibi durumlar bu türden müdahalelerdir.

SONUÇ

Vakfa müdahale fiili, üç unsurdan teşekkül etmektedir: Hukuka aykırılık, kasıt ve fiil. Vakıf hukukunda, hilafına tasarrufta bulunulduğunda hukuka aykırılık sebebi olan üç kaynak norm tespit edilmiştir: Şer'i hükümler, vakfiyede yer alan şartlar ve amel-i kadim. Şer'i hükümlere aykırılık sebebiyle müdahale fiilinin vücuda gelmesi, hırsızlık, gasp veya itlaf gibi bizatihi suç teşkil eden fiillerin vakfa yönelerek işlenmesiyle söz konusu olabilir. Bununla birlikte normal şartlarda meşru olan ancak vakfın şer'an belirlenen hukuki mahiyetine aykırı olduğu için, vakfı konu alarak işlendiğinde haksız fiil haline gelen fiiller de bu kapsamdadır. Vakıf malın satımı, miras bırakılması, rehni veya vakfın iptal edilmesi bunun örnekleridir. İkinci olarak, "*Şart-ı vakıf, nass-ı şâri gibidir.*" genel kaidesi gereğince, vakıf kurucusunun şer'i hükümlere aykırı olmayan tüm şartlarına riayet zorunludur. Bu iradeye aykırı şekilde gerçekleştirilen her türlü fiilin, vakfa müdahale olarak değerlendirildiğini, hem fetva mecmualarında hem de ahkâm-ı şikayet defterleri ile şer'iyeye sicillerinde bu fiillerin men' edildiğini ve eski halin iadesinin yahut zararın tazmininin icabına hükmedildiğini görmekteyiz. Vakıf hukukuna özgü hususiyet gösteren bir başka norm kaynağı "amel-i kadim"dir. Yukarıda incelediğimiz hüküm örnekleri neticesinde, amel-i kadim'in teamül kavramının vakıf hukuku pratiğindeki görünümü olduğu, ancak yaptırım gücünün teamül hukukuna nispetle daha kuvvetli olduğu tespit edilmiştir. Öyle ki; hâkimin veya mütevellinin dahi amel-i kadime müdahalesine izin verilmemekte, sultan beratlarındaki ifadeler yahut Defter-i Hakanî kayıtları amel-i kadim karşısında nazar-ı itibara alınmamaktadır.

¹⁶¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, 419/7.

¹⁶² Behcetü'l Fetâvâ, m. 1300.

¹⁶³ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1410.

Vakfa müdahale fiilinin kasıt unsurunun ise, neticeye yönelik de-ğil salt müdahale teşkil eden haksız fiile yönelik kasıt ile tamamlandı-ğı görülmüştür. İncelediğimiz fetva örneklerinde, bu nitelikte bir ka-sıtla gerçekleştirilen fiillerin, zarar ortaya çıksa bile failini tazmin yü-kümlülüğü altına sokmadığı, bu kastı taşıyan failerin de zarar söz konusu olmasa dahi sorumluluk yüklendiği görülmektedir. Vakfa mü-dahale fiilinin faili konumunda ise birçok aktörü zikretmiş bulunmak-tayız. Vakıf kurucusu, mütevellisi, hâkim gibi vakıf üzerinde kısmen söz hakkı bulunan kişilerin, yetkisiz oldukları alana müdahalelerine dair örnekler incelediğimiz gibi, vakfın mürtezikası, kiracıları, vâkıfın mirasçıları yahut alacaklıları gibi vakıfla bir şekilde bağlantılı kişilerin de müdahale teşkil eden fiiller meydana getirebildiklerini gördük. Bununla birlikte, vakıfla hiçbir bağlantısı olmayan yabancıların, özel-likle ehl-i örf mensuplarının vakıflara müdahalelerine dair bol mik-tarda kayıt, ahkâm-ı şikâyet defterlerinde tespit edilmiştir.

Vakfa müdahale kavramının fiil unsurunun tafsilatlı şekilde incele-nip örneklendirildiği son kısımda, vakıf kurumunun müdahaleye elve-rişli yapısal unsurları; vakfın mal varlığı, vakıf görevlileri ve vakfın işleyişi/işleyiş esasları olarak belirlenmiştir. Bir sonraki adımda, vakfın mal varlığına yönelik müdahalelerin de mal varlığının bileşenlerine göre kategorize edilebileceği tespit edilmiş; böylece bu kategorideki müdahalelerin standart suç ve haksız fiil tipleriyle özdeşliği ortaya ko-nulabilmiştir. Öyle ki, vakıf malın ayn'ına yönelik müdahaleler, vakıf mal üzerinde temlikî tasarruflarda bulunmak dışında itlaf fiilinin çeşitli görünümlerinden oluşmakta iken, vakıf malın menfaatlerine yönelik müdahaleler çoğunlukla gasp suçu görünümündedir. Vakıf malın geliri-ne yönelik müdahalelerde ise fiil tipi çeşitliliği artmaktadır. Yukarıda bu kapsamda gasp, rüşvet, zimmete geçirme, vakfa hıyanet gibi fiil tip-lerine ilişkin örnekler incelenmiştir. Vakıf malın gelirin, bilhassa ehl-i örf mensupları tarafından, dolaylı şekilde müdahale edilerek vakıfların zarara uğratılmasına dair, ahkâm-ı şikâyet defterlerinde oldukça zengin bir malzemenin mevcut olduğu görülmüştür.

Vakfa müdahale fiillerinin çoğunluğunun, vakıf görevlilerine mü-dahale olarak vücuda getirildiğinin tespit edilmiş olması dikkate de-ğerdire. Bu durum kanaatimizce, insanların vakfın maddi kaynaklarını idare etme veya en azından vakfın olanaklarından düzenli şekilde

yararlanabilme gibi imkanlar sunan, daha güvenli ve daha saygın bir yol olarak vakıf görevlerine sahip olmayı, vakfa ait herhangi bir mal veya menfaati elinde tutmaktan daha cazip gördüğüne işaret etmektedir. Vakfın işleyişine yönelen müdahaleler başlığında ise, doğrudan mala veya doğrudan göreve yönelik olmayan ve vakfın, olması gerektiği şekilde işlemesine engel olan münferit fiil tipleri ele alınmıştır.

Vakıf şartlarına muhalefet, vakıf şartlarının tebdil ve tağyiri, vakfın tahrif ve iptali, vakıf malların gaspı, vakıf mallara zarar vermek, vakıf malları temlikî tasarruflara konu etmek, vakfın gelir kaynaklarına musallat olmak, vakfi ihmâl edip kendi haline bırakmak gibi çok farklı vakfa müdahale şekillerini ve bunlara bağlanan hükümleri incelediğimiz bu çalışmanın sonucunda, vakıf kurumuna, müdahaleden korunma hususunda başka hiçbir hukuki kuruma sağlanmayan bir dokunulmazlık alanı sağlandığı görülmüştür. Bu dokunulmazlık alanıdır ki; vakfi kuranın, idare edenin, denetleyenin veya vakıftan faydalananın dahi tecavüzünden kat'i şekilde korunmuştur. Fetva mecmualarının vakıf ile ilgili kısımlarında da, ahkâm-ı şikâyet defterlerinin vakfi konu alan hükümlerinde de en çok karşılaştığımız meselenin vakfa müdahale olması, hem vakıf kurumunun toplumsal hayata nüfuzunu, hem de vakfa müdahalelerin men'î noktasındaki talebin yoğunluğunu ortaya koymaktadır. Müdahalelerin çözüm formülü ise nettir: Müdahale derhal men' edilir, vakfa verilen zarar tazmin ettirilir, vakfın maslahatı gerektirirse müdahaleyi gerçekleştiren kişi, vakıftan azledilir/uzaklaştırılır.

YAZAR BEYANI	
Mali Destek/ Teşekkür Beyanı:	Bulunmamaktadır.
Yazarların Katkıları	Eserin tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.
Çıkar Çatışması/ Ortak Çıkar Beyanı	Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir.
Etik Kurul Onayı:	Gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Divan-ı Hümâyûn Şâm-ı Şerîf Ahkâm Defterleri (A.DVNS.AHK.ŞM.d):

1. defter (1155-1167) 2. defter (1167-1177) 3. defter (1193-1197)

4. defter (1197-1208) 5. defter (1208 -1219)

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun (A.DVNS.MSR.MHM.d) Sicilleri
Mühimme-i Mısır Defterleri

Uluskan, Murat, Çelik, Yüksel, Hut, Davut ve Tomar, Cengiz. Mühimme Defterlerinde Kudüs. Editör Halit Eren, Cilt 3-6, İstanbul: IRCICA, 2016. Defterlerin zaman aralığı: 1700-1799.

Kudüs Şer'iyye Sicilleri

KŞS: 201, 202, 209, 218, 230, 232, 248, 256, 262, 264.

Kaynak Eserler, Araştırmalar ve İncelemeler

Akgündüz, Ahmet. İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013.

Akgündüz, Ahmet (haz.). Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2018.

Akgündüz, Ahmet. "Galle". İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 13: 338-339. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Akıntürk, Turgut ve Derya Ateş Karaman. Borçlar Hukuku Genel Hükümler Özel Borç İlişkileri. İstanbul: Beta Yayınları, 2014.

Ali Haydar. Tertibü's-sunuf fi ahkâmi'l-vukuf. Cilt 1, Bağdad: Matbuat-u Bağdad, 1950.

Araz, Yunus. İslam Hukukunda Menfaatin Tazmini. Bursa: Emin Yayınları, 2016.

Ateş, İbrahim. (haz.) Kanuni Sultan Süleyman'ın Su Vakfiyesi. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

Ateş, İbrahim. "Vakfiyelerde Dua ve Beddualar". Vakıflar Dergisi. 17 (1983): 5-54.

- Avcı, Mustafa. Osmanlı Ceza Hukuku. Konya: Mimoza Yayınları, 2014.
- Aydın, Mehmet Akif. Türk Hukuk Tarihi. İstanbul: Beta Yayınları, 2014.
- el-Bağdadi Ebû Muhammed Gıyaseddin Ganim b. Muhammed Ganim. Mecmaü'd- damânât fî mezhebi'l-İmami'l-A'zam Ebî Hanife en-Nu'man. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1987.
- Başpınar, Sena. "Vakıflarda Yönetim Şeklinin Değiştirilmesi", Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 15/1, (2020): 42-77.
- Bedir, Murteza. Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında 10-15. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Berki, Ali Himmet. Vakıflar. Ankara: Cihan Kitaphanesi, 1940.
- Berki, Ali Himmet. "Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz ve İhmaller". Vakıflar Dergisi. 8 (1969): 335-340.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu. Cilt 4 ve 5, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Burhanpurlu Şeyh Nizam (der.). Fetâvâ-yı Hindiyeye (Fetâvâyı Alemgiriyye), Çeviren Mustafa Efe, Ankara: Akçağ Yayınları, 1985.
- Bursalı, Osman Safa. "Ebedi Fakat Tamire Muhtaç: Osmanlı Hukukunda Vakıf Malın Tamiri". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019.
- Cin, Halil ve Ahmet Akgündüz. Türk Hukuk Tarihi. Cilt 2, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995.
- Çatalcalı Ali Efendi. Açıklamalı Osmanlı Fetvaları: Fetâvâ-yı Ali Efendi. Açıklayan H. Necati Demirtaş, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2014.
- Çizakça, Murat. İslam Dünyasında Vakıflar, Çeviren Elif S. Genç, Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Demirtaş, Necati. Fetvalarla Osmanlı Vakıfları. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2019.
- Dolu, Alaattin. Osmanlı Kudüs'ü Kent Kimliği Nüfuz ve Meşruiyet 1703-1789. İstanbul: Küre Yayınları, 2020.
- Döndüren, Hamdi. Günümüzde Vakıf Meseleleri. İstanbul: Erkam Yayınları, 1998.
- Düzdağ, Ertuğrul. Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.

Ebü'l-Mehasin Fahreddin Hasan b. Mansur b. Mahmûd Kadıhan. Fetâvâ Kadıhan. Cilt 3, Kahire: Muhammed Şahin Efendi, 1865.

Eroğlu Memiş, Şerife. Hurufat Defterlerinde Kudüs-i Şerif: Vakıflar, Görevler ve Görevliler. İstanbul: Yeditepe, 2017.

es-Seyyid Ahmed ve es-Seyyid Mehmed b. Ahmed el-Gedûsî. Ne-tîcetü'l-Fetâvâ, Hazırlayan S. Kaya, B. Algin, A.N. Çelikçi ve E. Kaval, İstanbul: Klasik, 2014.

Gibb, Hamilton and Harold Bowen. Islamic Society and the West. London: Oxford University, 1971.

Gökbilgin, Tayyip. Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1977.

Hacak, Hasan. Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

el-Hafif, Ali. Buhûs ve Makâlât fi't-teşrî'i'l-İslâmî. Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabi, 2010.

Halebî, İbrahim. Mültekâ El Ebhur. Tahkik Eden Vehbi Süleyman Gaveci, Cilt 1-2, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1989.

Hassâf. Kitab-u Ahkami'l-evkâf. Kahire: Mektebü's-Sekafeti'd-Diniyye, 1904/1322.

İbn Abidin. Reddü'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar. Çeviren Ahmed Davudoğlu, Cilt 9, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1983.

Karaman, Hayrettin. "Ayn". İçinde Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 4: 257-258. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Kurt, İsmail. Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996.

Kütükoğlu, Mübahat. Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik). İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1994.

el-Mavsılî. el-İhtiyâr metni el-Muhtar li'l-fetvâ. Çeviren Celal Yeniçeri, İstanbul: Şamil Yayınevi, 2015.

Merginani, Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr. el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l- mübtedî. Tahkik Eden Muhammed Muhammed Tamir ve Hafız Aşur Hafız, Cilt 2, Kahire: Dârü's-Selam, 2000.

Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî. Meksûr. Editör M. C. Akşit, İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2008.

Öğuzman, M. Kemal ve M. Turgut Öz. Borçlar Hukuku Genel Hükümler. Cilt 2, İstanbul: Vedat Yayıncılık, 2014.

Ömer Hilmi Efendi. Eski Vakıfların Temel Kitabı. Hazırlayan İsmet Sungurbey, İstanbul: İÜHF Yayınları, 1978.

Öztürk, Nazif. Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995

Şeyhülislam Ebussuud Efendi. Ma'rûzat. Hazırlayan Pehlul Düzenli, İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.

Şemseddin Sami. Kâmûs-ı Türkî. İstanbul: İdeal Kültür ve Yayıncılık, 2011.

et-Taftâzânî, Sa'düddün. Şerhu'l Akâid. Çeviren Talha Hakan Alp, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.

Telkenaroğlu, M. Rahmi. İslam Hukukunda İhmalî Suçlar. Konya: Hüner Yayınevi, 2014.

Topcu, Esmâ Nur. "Önceki Hukukumuzda Vakfa Müdahale Kavramı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2020.

Üdeh, Abdulkâdir. Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Ceza Hukuku. Çev. Ali Şafak, Cilt 1, İstanbul: Kayhan Yayınları, 2012.

Yedi yıldız, Bahaeddin. 18. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

Yenişehirli Abdullah Efendi. Behcetü'l-Fetâvâ maa'n-Nukûl. Hazırlayan S. Kaya, B. Algın, Z. Trabzonlu ve A. Erken, İstanbul: Klasik 2011.

Yerlikaya, Ünal. "Hanefi Borçlar Hukuku Literatüründe Teaddî Kavramının Anlam Çerçevesi: Teaddî-Hukuka Aykırılık-Kusur İlişkisi Bağlamında Bir İnceleme". Diyanet İlmî Dergi. 53/3 (2017): 25-51.

Yılmaz, Yasin. Kanuni Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008.

Yüksel, Hasan. Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683). Sivas: Dilek Yayınları, 1989.

Zeylaî. Tebyînü'l-hakâ'ik fi şerhi Kenzi'd-dekâ'ik. Bulak: el-Matba'atü'l-Kübrâ el- Emîriyye, 1314.

